

PERS/AKHAEMENID DÖNEMİ'NDE ANADOLU:
BÖLGELER ARASI KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME
*ANATOLIA IN THE PERSIAN/ACHAEMENID PERIOD:
A COMPARATIVE INTERREGIONAL EVALUATION*

Dr. Murat TOSUN
muratsn@windowslive.com
ORCID ID: 0000-0003-0595-8587

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **31.01.2022**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **05.06.2022**
Sayfa-Pages : **379 – 416.**
doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1065641>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: TOSUN, M., “Pers/Akhaemenid Dönemi’nde Anadolu: Bölgeler Arası Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 379 – 416.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

379 – 416

Araştırma Makalesi / Research Article

PERS/AKHAEMENID DÖNEMİ'NDE ANADOLU:
BÖLGELER ARASI KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME
ANATOLIA IN THE PERSIAN/ACHAEMENID PERIOD:
A COMPARATIVE INTERREGIONAL EVALUATION

Dr. Murat TOSUN

Öz

Anadolu'da Pers/Akhaemenid Dönemi, 200 yılı aşkın bir süre devam etmiştir. Bu dönem, Anadolu'nun birçok yerinde etkisini göstermiştir. Ancak bu dönemin yansımaları, bölgesel olarak değişkenlik göstermektedir. Arkeolojik bulgular, bu dönemi anlamamıza yardımcı olsa da halen Anadolu'daki sınırlı sayıda yerleşim biriminde yapılan araştırmalarda, Pers izine rastlanmaktadır. Batı Anadolu ve çevresinde Pers arkeolojik verilerinin izleri, diğer bölgelere oranla daha iyi bir şekilde gözlenmektedir. Son yıllarda ele geçen bulgular ışığında, bölgeler arası ilişkiler özellikle seramik bulgular sayesinde ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu sebeple; Batı Anadolu ve çevresinde bu dönemin yansımaları daha yoğun, Orta Anadolu ile çevresinde sınırlı, Doğu Anadolu ve çevresinde ise daha az gözlenmektedir. Bu durumun sebeplerinden birisi de hiç şüphesiz, arkeolojik araştırmaların bölgeler arasındaki dağılım oranları ve bu döneme ilişkin yeterli düzeyde araştırmanın yapılamamasıdır. Bu makalede; Batı, Doğu ve Orta Anadolu ile çevrelerinin Pers Dönemi, karşılaştırmalı bir değerlendirme yöntemi uygulanarak ele alınacaktır.

Abstract

The Persian/Achaemenid Period in Anatolia continued for more than 200 years. This period had an impact in many parts of Anatolia. However, the remains of this period vary regionally. Although the archaeological findings help us understand this period, Persian traces are still found in the researches carried out in a limited number of settlements in Anatolia. Traces of Persian archaeological data are better observed in Western Anatolia and its surroundings than in other regions. In the light of recent findings, it has been attempted to investigate the relations between these regions, particularly regarding ceramic findings. Therefore, the reflections of this period are observed more intensely in Western Anatolia and its surroundings, limitedly in Central Anatolia and its surroundings, and even less in Eastern Anatolia and its surroundings. Undoubtedly, one of the reasons for this situation is the distribution rates of archaeological researches by regions and the insufficient level of research regarding this period. In this article the Persian Period in Western, Eastern and Central Anatolia and their surroundings will be

Öncelikle, Pers Dönemi'nde; Doğu, Batı ve Orta Anadolu ile yakın çevre yerleşim birimlerinden elde edilen arkeolojik veriler, alt başlıklar ile birlikte sunulacaktır. Ardından mevcut veriler ışığında, uzmanlar arasında halen tartışılan sorunsallık olguları, antik kaynaklarda verilen bilgiler ve sınırlı epigrafik veriler dikkate alınarak, nedensellik temelli bir yaklaşım ile değerlendirilecektir. Böylece üç bölge ve çevresindeki bu döneme ait arkeolojik buluntuların farklı ve ortak özelliklerini açıklamaya çalışacağız.

discussed by applying a comparative evaluation method. First of all, within the Persian Period, archaeological data retrieved in Eastern, Western and Central Anatolia and the nearby settlements will be presented together with sub-headings. Then, in the light of the available data, the problematic phenomena still under discussion among specialists will be evaluated by applying a causality based approach taking into account the information provided by ancient sources and limited epigraphic data. Thus, we attempt to explain different and common characteristics of archaeological findings from this period in the three regions and their surroundings.

Anahtar Kelimeler: Pers/Akhaemenid, Batı Anadolu ve çevresi, Doğu Anadolu ve çevresi, Orta Anadolu ve çevresi, Karşılaştırmalı Değerlendirme.

Keywords: Persian/Achaemenid, Western Anatolia and its surroundings, Eastern Anatolia and its surroundings, Central Anatolia and its surroundings, Comparative Evaluation.

Extended Abstract

In this article the Persian Period in Western, Eastern and Central Anatolia and their surroundings will be discussed by applying a comparative evaluation method. First of all, within the Persian Period, archaeological data retrieved in Eastern, Western and Central Anatolia and the nearby settlements will be presented together with sub-headings. Then, in the light of the available data, the problematic phenomena still under discussion among specialists will be evaluated by applying a causality based approach taking into account the information provided by ancient sources and limited epigraphic data.

After the Persian/Achaemenid Dynasty emerged as a central power in Iran, it became interested in the Anatolian lands and as a first step it eliminated the dynasty of the Medes. The collapse of powerful kingdoms such as Urartian and Assyrian in the East and Southeast of Anatolia had caused an authority vacuum in these regions. Taking advantage of this situation, the Persian Kingdom started to enter Anatolia as a military power in the middle of the 6th century BC and managed to advance smoothly up to Central Anatolia. The collapse of the Phrygian Kingdom producing an authority vacuum reveals the situation in Central Anatolia not to be any different than East and Southeast of Anatolia. This period had given the Lydians, who previously had consolidated their sovereignty only in the west of Anatolia, the opportunity to

step into the role of a hegemon. The Lydian Kingdom, disturbed by the expansionist policy of their Persian adversaries coming from the East, decided to fight the Persian king. However, the Lydians' decision to retreat in a battle fought in the middle of Central Anatolia, close to a settlement called Pteria (Kerkenes Mountain?), led to the downfall of their kingdom. This was one of the decisive steps that transformed the Persian Kingdom, which dominated henceforth almost all of Anatolia, into an empire. The beginning of the Persian domination in Anatolia, which was to last for more than 200 years, also marks the start of a new cultural period in more or less all parts of Anatolia.

There is no cultural integrity in Anatolia in almost any period. Archaeological data from the Persian Period sometimes attest different levels of developments not only between regions but even between settlements close to each other. It was a period of transition during which cultural characteristics of previous epochs were reused in new forms, rather than a culture set apart from its forerunners by a neat rupture. In order to take into account various regional peculiarities in this period, this article splits Anatolia up into three investigation areas: Western, Central, and Eastern Anatolia and their surroundings.

After the Persian Empire had seized Anatolia, it established administrative centers and appointed governors called satraps. Sometimes, local dynasties were integrated into this system, as long as they remained loyal to the Persian central power. It is known that there were capitals of satrapies in Daskyleion and Sardis in Western Anatolia. What is more, local lords ruled sub-satrapies in Caria and Lycia under Sardian authority. In Central Anatolia there was the Cappadocian Satrapy with its capital Mazaka, in Southern Anatolia the Cilician Satrapy ruled by vassal kings based in Tarsos, and finally another satrapy in Eastern Anatolia (most likely Tusba '?') whose location is not clearly known. In the Apadana reliefs in Persepolis created during the reigns of Dareios I and Xerxes I the peoples of Ionia, Lydia, Cappadocia and Armenia are depicted as bringing gifts from Anatolia to the Persian court. Their depiction reveals different Anatolian cultural traditions. In Eastern Anatolia, we have little findings from the Post-Urartian and Post-Assyrian phases and the situation remains unchanged in the Persian Period. In Western Anatolia, imported Greek goods have been found in almost every settlement, sometimes together with objects from an Anatolian or Persian cultural background. In Lydia the tumulus tradition is not forgotten. Central Anatolia, being at the crossroads of all regions, shows many features of both eastern and western origin, yet developing at the same time its own cultural tradition. We see this, for example, in the case of the rock tombs: while the plan scheme inherited from the old Phrygian tradition is maintained, it is combined with Greek and Persian iconography. Traces of the older Phrygian tradition can also be detected in some ceramics and the tumuli. However, although it is possible to observe some differences and common points in all regions of Anatolia during this period, it is an undoubted fact that our understanding of this period and the entire phenomenon of acculturation are seriously deficient.

Giriş

Anadolu'da 200 yılı aşkın bir süre boyunca egemenlik sürmüş Pers/Akhaemenid İmparatorluğu, Anadolu'nun birçok yerleşimini satraplık adı verilen bir çeşit eyalet sistemi ile yönetmiştir. Bu yönetim şeklinde; merkezi yönetimin uygun gördüğü, merkezden atanmış yöneticiler veya yerel yöneticiler eliyle uygulanan politikalar sayesinde, Anadolu'nun birçok yerine Pers kültürü yerleşmiştir. Bu durum arkeolojik ve epigrafik veriler sayesinde, bazı bölgelerde daha yoğun, bazı bölgelerde ise daha az hissedilmektedir.

Anadolu'nun Pers Dönemi'ndeki doğu-batı etkileşimli kültürel birlikteliğini ifade edebilmek, elde edilen bulguların coğrafyaya göre farklılık arz etmesinden dolayı pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca aynı kültürel dönemi değerlendiren araştırmacıların da farklı yaklaşımlarının olduğu bilinmektedir¹. Anadolu'da yaşanan bu dönemin, Anadolu-Pers ve Greko-Pers gibi ifadelerle tanımlanması da halen bir bütünlüğün olmadığını ortaya koymaktadır². Bu çalışmada, özellikle Pers Dönemi'nde Anadolu'nun bazı antik kent ve yerleşimlerindeki³ arkeolojik olarak kayıt altına alınan özellikleri sunulacaktır. Bu nedenle, "Geç Demir Çağı" ya da "Arkaik ve Klasik Dönem" gibi terimsel ifadeler yerine, yalnızca yüzyıl ya da Pers Dönemi ifadelerinin kullanılmasına dikkat edilecektir. Makale kapsamında bir sorunsallıktan ziyade, olay ve olguların birbirleri arasındaki ilişkiyi temel alan nedensellik üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Bu yaklaşım temelinde; Anadolu'daki farklı coğrafyalarda, farklı kültürel etkileşimlere sahip halkların politik bir güç olarak, Pers çatısı altındaki dönemi ve bu dönemin bölgeler arası kültürel değişimi, seçilmiş bazı arkeolojik bulgular eşliğinde değerlendirilecektir.

Anadolu'nun Pers/Akhaemenidleşme Dönemi

MÖ 7. yüzyılın sonlarında Assur ve Urartu Krallıkları'nın ortadan kalkması ile birlikte, doğuda bir otorite boşluğu ortaya çıkmış ve bu dönemde Medler, bölgede yükselen bir güç olmuştur⁴. Med Kralı Astyages, doğuda güçlü bir hanedanlık olarak ortaya çıkan Akhaemenidler ile iyi ilişkiler kurmak istemiş ve kızını Kyros'un babası I. Kambyses ile evlendirmişti⁵. Ancak bu iyi

¹ Makale kapsamında ele alınacak olan Pers/Akhaemenid Dönemi (MÖ 6-4. yüzyıllar), araştırmacılar tarafından "Geç Demir Çağı" ya da "Arkaik ve Klasik Dönemler" olarak tanımlanabilmektedir. Ağırlıklı olarak, Anadolu'nun batısını çalışanlar için Arkaik ve Klasik Dönemler ifadesi kullanılmakta, Anadolu'nun merkezi ile doğusunu çalışanlar için "Geç Demir Çağı" terimi tercih edilmektedir. Bu terimlerin kullanımı ve ortak bir dilin kullanılabilirliği üzerine bkz. Çokay-Kepçe, 2010: 1-4.

² Bu konu, makale kapsamındaki Batı Anadolu ve Çevresi başlığı altında ele alınmaktadır.

³ Pers Dönemi'nde, Anadolu'daki birçok satraplık merkezi/merkezlerinin lokalizasyonu sorunludur. Bunun yanı sıra, satraplıkların sınırları da tam olarak bilinmemektedir. Bu nedenle burada bahsi geçen yakın çevre yerleşimleri, coğrafi bir sınırdan daha çok Anadolu'nun Pers Dönemi'ndeki materyal kültür unsurlarının benzerlikleri dikkate alınarak makalede aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bölgelerden kabaca kastedilen: Pamphylia, Lykia, Karia, Kabalia, Pisidia, Phrygia'nın batısı (Denizli, Afyon, Kütahya vb.), Ionia, Aiolis, Lydia, Mysia ve Troas, Batı Anadolu ve çevresi; Phrygia'nın doğusu (Eskişehir, Ankara vb.), Galatia, Lykaonia, Isauria, Kilikia, Kappadokia, Paphlagonia ve Pontos, Orta Anadolu ve çevresi; Armenia ve Assyria'da (günümüzde Güneydoğu Anadolu), Doğu Anadolu ve çevresidir.

⁴ Işıklı-Parlıtı, 2019: 181-182.

⁵ Herodotos, I.107; Ksenophon, *Kyrou Paideia*, I.II. Akrabalık bağının olmadığına yönelik F. Jacoby tarafından derlenmiş, *Die Fragmente der Griechischen Historiker*'deki bazı antik kaynaklar da mevcuttur. Buna göre; Damaskuslu Nikolaos (*Die Fragmente der griechischen*

ilişkiler uzun sürmemiş, hanedanlığı babası I. Kambyzes'ten devralan Büyük Kyros, MÖ 559 yılında Med Kralı Astyages'i mağlup ederek, Med Krallığı'nı ortadan kaldırmış ve İran içlerinden Anadolu'nun doğu sınırlarına dek uzanan, Pers İmparatorluğu'nun ilk temellerini atmıştı⁶. Bu sırada yine MÖ 7. yüzyıl sonları-6. yüzyıl başlarında; Batı Anadolu'da Ionia, Aiolis, Mysia ve Karia'nın büyük bir kısmını ele geçiren Lydia Krallığı, doğuda tıpkı kendisi gibi yayılmacı bir politika benimseyen, Persler'den rahatsız olmaya başlamıştı. Bu benzer yaklaşım, Lydia Kralı Kroisos ile Pers Kralı Kyros'u Pteria'da (Kerkenes Dağı '?') karşı karşıya getirmişti⁷. Savaştan çekilme kararı alan Kroisos, Sardeis'e doğru geri çekilirken, Kyros ise onu takip ederek Lydia Krallığı'nın başkenti Sardeis'e kadar ilerledi ve Lydia Krallığı'na MÖ 547/546 yılında son verdi⁸. Ardından Pers Kralı Büyük Kyros, Batı Anadolu'nun diğer kentlerini ele geçirmesi için ordu komutanı Harpagos'u görevlendirerek, Batı Anadolu'daki Pers hâkimiyetini benimsedi⁹. Lydia Krallığı'nın ele geçirilmesi ve diğer Batı Anadolu kentlerinin de bir bir düşmesinden sonra, Anadolu'nun neredeyse tamamı¹⁰, Pers hâkimiyetine girdi ve böylece 200 yılı aşkın bir süre devam edecek olan Anadolu'daki Pers Dönemi başladı (Fig. 1)¹¹.

Batı Anadolu ve Çevresi

Persler'in Yeni Assur Krallığı'ndan devşirip model almış olduğu düşünülen satraplık sistemi, karışık halkları bir arada tutmakta uygulanan bir yönetim şekli olarak bilinmektedir¹². Anadolu'daki farklı etnik kökenden gelen halkları da bir arada tutabilmek için Persler, özellikle eyalet sistemine benzer olan bu uygulamayı, Batı Anadolu ve çevresinde birbirlerine oldukça yakın satraplık birimleri kurarak oluşturmuşlardır. Bu satraplıklar: Daskyleion ve Sardeis merkezlidir¹³. Persler'in Anadolu'daki bu idari şekli, MÖ 5. yüzyıl başlarında, Miletos önderliğindeki "Ionia Ayaklanması" ile ciddi bir sıkıntıya uğramış olsa da çok vakit geçmeden bu isyanlar bastırılmıştır¹⁴. Gerekli durumlarda Sardeis satraplığının altında, Lykia ve Karia gibi alt satraplık birimleri de oluşturularak düzenin sağlanması amaçlanmıştır¹⁵. Ancak bu sefer de MÖ 366-360 yıllarında, merkezi yönetim tarafından atanmış satraplar veya yine merkezi yönetimin uygun gördüğü yerel yöneticiler arasında, bir takım isyanlar ortaya çıkmıştır. "Satrap Ayaklanması" olarak

Historiker, II A F 66 (8)), Babilli Beressos (*Die Fragmente der griechischen Historiker*, III C 1 680 F 7 d) ve Knidoslu Ktesias (*Die Fragmente der griechischen Historiker*, III C 1 F 9 (1)), Kyros'un Medler ile olan akrabalık bağının olmadığını belirtmektedirler. Bu konuda ayrıca bkz. Briant, 2002: 31-33; Sarıkaya, 2011: 196.

⁶ Medler ile olan savaş için bkz. Dandamaev, 1989: 14-19; Sarıkaya, 2011: 197-198.

⁷ Herodotos, I.75-76.

⁸ Herodotos, I.79-85; Lydialılar ile olan savaş için bkz. Dandamaev, 1989: 20-30.

⁹ Herodotos, I.162-169.

¹⁰ Persler'in Anadolu içlerine ilerleyişi ve günümüz Anadolu sınırlarının tamamındaki erken dönem hâkimiyeti, hem kronolojik hem de sınırların kapsadığı alan açısından hala sorundur. Bu konuda bkz. Briant, 2002: 31-49.

¹¹ Bu dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bakır, 2017: 2-11; Briant, 2017: 12-23.

¹² Satraplık sistemi için bkz. Koch, 1993: 5-60; Briant, 2002: 693-768. Anadolu'daki satraplık sistemi üzerine ayrıntılı çalışma için bkz. Sarıkaya, 2016: 75-84.

¹³ Bakır, 1988: 75-85; Burn, 1984: 59. Ayrıca genel olarak Daskyleion satraplığı için bkz. İren-Yıldızhan, 2017: 332-349 ve Sardeis satraplığı için bkz. Cahill, 2017: 308-331.

¹⁴ Herodotos, VI.1-33. Ayaklanmanın ayrıntıları için bkz. Dandamaev, 1989: 153-167.

¹⁵ Dönemsel olarak bu satraplıkların ast-üst ilişkileri değişebilmektedir. Bkz. Sarıkaya, 2016: 83.

adlandırılan bu isyanlarda, birbirine rakip olan satrapların bağımsızlık ilan etmeleri veya aralarındaki rekabetleri dikkati çekmektedir¹⁶. Bu dönemdeki olaylar merkezi yönetime olan bağlılıkları göz önünde bulundurularak, satrapların değiştirilmesi ya da uygulanan daha farklı politikalar yoluyla, merkezi yönetim tarafından çözülmüştür¹⁷.

Batı Anadolu ve çevresinde siyasi durumlar dönemsel olarak değişiklikler göstermekle birlikte, kentlerde bulunan yapı ve yapı kalıntıları ile arkeolojik malzemeler, bu dönemi yorumlamada oldukça önemlidir.

Batı Anadolu ve çevresi, Pers satraplıklarının en önemli deniz gücünü oluşturmaktaydı. Özellikle Lydia ve Ionia, Persler için oldukça önemli halklardı. Söz konusu halkların konumu, başkent Persepolis'teki I. Dareios/I. Kserkses Apadana kabartmalarında, Batı Anadolu ve çevresinden yalnızca Lydia ve Ionia temsilcilerine yer verilmiş olmasından da anlaşılmaktadır. Kabartmalarda 6. sırada yer alan ve altı kişi ile temsil edilen Lydialı heyet; armlet (bileklik), kulplarında hayvan protomu aplike edilmiş amphora-rhyton, kâse ve yeleleri üstte bağlanmış (Akhaemenid gelenekte) arkasında arabası da olan at gibi hediyeler getirmektedirler (Fig. 2a)¹⁸. Kabartmalarda 12. sırada yer alan ve sekiz kişi ile temsil edilen İonialı heyet ise bardaklar, kâseler, kumaşlar ve miğferler gibi hediyeler ile panoda görülmektedirler (Fig. 2b)¹⁹. Ayrıca Persepolis yakınında yer alan Nakş-ı Rüstem'deki V ve VI No'lu kaya kabartmalarında da apadana kabartmalarında olduğu gibi benzer giyimli Lydialı ve İonialı birer temsilci yer almaktadır (Fig. 2e-f). Epigrafik veriler ışığında da sırasıyla 22 ve 23. sırada yer alan Lydialı ve İonialı temsilcilerin, imparatorluğun hizmetkârları olarak burada yer aldıkları anlaşılmaktadır²⁰.

Batı Anadolu ve çevresi, özellikle plastik sanatlar açısından Pers etkisinin daha çok hissedildiği bir bölge görüntüsüne sahiptir. Pers öğeleri taşıyan eserlerin, Daskyleion ve Sardeis satraplık merkezlerinin yanı sıra, Karia, Lykia ve Pisidia'da yoğunlaştığı görülmektedir²¹. Bu dönemde, Anadolu'daki yerli sanat anlayışı ile Pers sanat anlayışının birleştiği, Anadolu-Pers üslubu ortaya çıkmıştır²². Aynı zamanda bu dönem içerisinde Yunanistan'dan gelen sanatçılar, Anadolu'daki Greko-Pers anlayışlı bir üslup ile kaynaşmıştır²³. Öyle ki MÖ 5-4. yüzyıllarda yapılmış, birçok plastik sanatlara konu olan eserlerde, bu durum ciddi biçimde hissedilmektedir. Bir taraftan dönemin plastik

¹⁶ Diodorus Siculus, XV.90.1.

¹⁷ Diodorus Siculus, XV.91.1. Savaşlar, isyanlar ve ardılı diplomasi görüşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sarıkaya-Arslan, 2017: 78-101.

¹⁸ Walser, 1966: Taf. 13'de Lydialı heyet, Syrialılar olarak geçmektedir. Ancak son yapılan çalışmalarda Lydialı heyet olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Koch, 1993: 116, Abb. 10; Koch, 2001: 31-33; Shahbazi, 2004: 69-70, 123-124; Gropp, 2009: Abb. 11. Ayrıca amphora-rhyton ve kâse hediyelerinden Lydialı grubu temsil ettiğine yönelik çalışma için bkz. Calmeyer, 1993: 152-153, 159, Taf. 44.

¹⁹ Walser, 1966: Taf. 19'da net olmamakla birlikte Lydialı heyet olarak tanımlanan kabartma, son yapılan çalışmalarda İonialı heyet olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Koch, 1993: 116, Abb. 10; Koch, 2001: 32-33, 35; Shahbazi, 2004: 69-70, 126. Ayrıca bardak ve kâse hediyelerinden İonialı grubu temsil ettiğine yönelik çalışma için bkz. Calmeyer, 1993: 152, 159, Taf. 45.

²⁰ Calmeyer, 2009: 32, 36-39, Taf. 11.1, 16.1-2, 27.1.

²¹ Sekunda, 1991: 88-110; Zahle, 1991: 145-160; Polat, 2012: 80; Polat, 2017: 186-203.

²² Bakır, 2011: 94.

²³ Ateşlier, 2017: 169. Greko-Pers etkili anlayışın varlığı ve terimdeki kullanımın problemlerine ilişkin sorgulayıcı bir araştırma için bkz. Root, 1991: 17-21.

sanatlar içindeki gelişimi komşu Kıta Yunanistan ile paralellik göstermekte, diğer taraftan Pers özellikli kabartmalar da repertuvara eklenmektedir. Anadolu'da Pers Dönemi ile birlikte başlıca dikkati çeken kompozisyonlar şunlardır: Pers giyimli insan kabartmaları (Fig. 3a)²⁴, *Magos* (Persli rahip) giyimli kabartmalar (Fig. 3b)²⁵, soylu sınıfın eşlik ettiği *harmamaksa* (Pers soylularına özgü cenaze aracı) kabartmaları (Fig. 3c)²⁶, Mısır ve Mezopotamya'dan İran'a gelmiş ve Pers sanat eserlerinde de kullanılmış bazı figürlere ait kabartmalar (Fig. 3d-e)²⁷, Pers soyluları gibi kline üzerinde sakallı olarak betimlenmiş kabartmalar (Fig. 3f-g)²⁸, Pers soylularının büyük merakı olan av sahneli kabartmalar (Fig. 3i)²⁹, bazı Pers elbiseli figürlerin de bulunduğu savaş sahneli kabartmalar (Fig. 3j)³⁰. Tüm bu türdeki ikonografik veriler, Persli yaşam tarzının birer yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır³¹.

Plastik sanatlarda çok yoğun yaşanan Pers etkisi, son yıllarda yapılan araştırmalar ile seramik eserlerde de hissedilmektedir³². Özellikle bu dönemde, Persler'e özgü metal eserlerin (Fig. 5a-d)³³ kopyası olarak yapılmış pişmiş topraktan dışa dönük-çekik ağızlı, gövdeleri keskin ve yumuşak geçişli kâse ve phiale gibi eserler oldukça dikkat çekicidir. Bu kâse ve phiale örnekleri, Batı Anadolu ve çevresinde; Daskyleion, Ephesos, Halikarnassos, Mylasa, Nif/Olympos, Sardeis (Fig. 5f), Perge (Fig. 5g) gibi antik kentler ve İkiztepe, Karaçalı, Gökçeler, Hacimusalar, Seyitömer (Fig. 5h), Yeniceköy gibi yerleşimlerde görülmektedir³⁴.

²⁴ Polat, 2005: Abb. 5-8; Bakır, 2011: 95, 97, Res. 45; Tombul, 2012: 122-125; Gates, 2012: 134, 139; Lintz, 2012: 152; Diler, 2020: 97, Fig. 7.15. Plastik eserler dışında, Pers giysili mühür ve bullalar üzerindeki ikonografilerde dikkat çekicidir. Daskyleion'da bulunmuş bulla için bkz. Bakır, 2011: 55-56, Res. 11. Seyitömer Höyük'te bulunmuş mühür baskılı örnekler için bkz. Kaptan, 2010: 361-368, Fig. 33.2-33.6. Patara'da bulunmuş mühür baskılı örnekler için bkz. Işın, 2007: 75-81, Fig. 3-5. Ayrıca Anadolu'daki Pers Dönemi mühürleri için genel olarak bkz. Kaptan, 2007: 275-290; Kaptan, 2017: 254-269.

²⁵ Bakır, 2011: 96, 100, Res. 50; Lintz, 2012: 154-155.

²⁶ Ateşlier, 2002: 77-95, Lev. 35-39, Fig. 1-9; Sumerer, 2007: 135-139, Fig. 4-6. 2021 yılında Daskyleion'da keşfedilmiş *harmamaksa* rölyefi için bkz. İren-Kasar, 2021: 4, Abb. 1.

²⁷ Trysa'daki Gölbaşı Heroonu'nda bulunan boğa protomaları ve Bes figürleri; Pers etkili bir kabartma olup dönemin Anadolu, Hellen ve Pers etkileşimini yansıtan önemli ikonografilerindedir. Bkz. Benndorf-Niemann, 1889: 56-96; Barringer, 2008: 183-185, Fig. 141-142.

²⁸ Bruns-Özgan, 1987: 95-96, 146-149, 267, 280, F17, 23, Taf. 14.1, 28.3; Boardman, 2000: 200, Fig. 5.84; Polat, 2005: Abb. 1-3; Polat, 2012: 84-85; Diler, 2020: 96, Fig. 7.14.

²⁹ Schmidt-Dounas, 1985: 100-101; Boardman, 1995: 215; Spivey, 1997: 202; Sevinç-Körpe, vd., 2001: 388-395, Fig. 3-10; Tombul, 2012: 122-125; Lintz, 2012: 152-153; Diler, 2020: 97, Fig. 7.15. Son yıllarda Bilecik çevresinde bulunmuş; Pers Dönemi ritüel, ziyafet ve av sahneli rölyefler için ayrıca bkz. Erpehlivan, 2021: 59-74.

³⁰ Sevinç-Körpe, vd., 2001: 395-399, Fig. 11-12, 15-16; Summerer, 2007: 130-134, Fig. 1-2; İren-Kasar, 2021: 4, Abb. 2.

³¹ Pers Dönemi plastik eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Polat, 1998; Polat, 2017: 186-203.

³² Pers Dönemi kâse ve phiale gibi pişmiş toprak eserler için genel olarak bkz. Çokay-Kepçe, 2017: 224-237.

³³ Pers Dönemi'nde metalden yapılmış kâse, phiale, rhyton ve amphora gibi formlar için genel olarak bkz. Simpson, 2005: 104-131.

³⁴ Coşkun, 2006: 51-62; Çokay-Kepçe-Recke, 2007: 83-87, Fig. 7-12, 14-15, 24-31; Coşkun, 2011: 57-79; Bakır, 2011: 107, 109, Res. 60-61; Kandaz, 2016: 79-82, Tablo 3A-D; Çokay-Kepçe, 2017: 224-237; Usta, 2019: 177.

Seramikler dışında, Batı Anadolu'da Daskyleion ve Sardeis gibi merkezlerde ele geçmiş olan jasper taşından yapılmış taş kaplar da Anadolu'ya Pers etkisi ile girmiştir (Fig. 5e)³⁵.

Mimari olarak Batı Anadolu ve çevresinde Pers özellikli yapı kalıntısı, çok sınırlı sayıda görülebilmektedir³⁶. Geçmişten gelen geleneğin yerel/bölgesel özellikleri ile dışarıdan gelen etkilerin bir arada olduğunu gösteren bazı önemli bulgular; özellikle Daskyleion'daki Andron yapısı olarak düşünülen yapı kalıntıları (Fig. 4a)³⁷ ile Kült Yolu (Fig. 4f)³⁸, Labraunda'daki Andron A ve B yapıları³⁹, Larisa'daki (Buruncuk) I. Kserkses Sarayı olarak bilinen yapı (Fig. 4b)⁴⁰ şeklinde sıralanabilir.

Persler'in MÖ 6-4. yüzyıllarda tüm Anadolu'daki hâkimiyetlerine bakıldığında, özellikle Batı Anadolu ve çevresindeki yerel beyler ve satraplar tarafından kralı taklit etme (*Imitatio Regis*) anlayışından kaynaklı bir imaj sergilenildiğinden bahsetmek mümkündür⁴¹. Özellikle Daskyleion'un hemen yakınında yer alan *paradeisos* (Yapay cennet-Av bahçesi), kralı taklit ederek yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olan av hazzı ile açıklanabilir⁴². Aynı şekilde bu hazzın Maussollos'un babası Hekatomnos'a⁴³ ait olduğu düşünülen lahit üzerindeki, Pers giyimli figürlerin av sahnesi gibi unsurları⁴⁴, yine aynı amaç ile yapılmış örnekler olarak yorumlanabilir. Dini inançları hakkında tam anlamıyla fikir sahibi olamadığımız satraplar ve beylerin, her ne olursa olsun Pers unsurlu içeriklere sahip yaşam tarzlarının olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Batı Anadolu'da Daskyleion'da ele geçen *Magos* giyimli kabartma bulgularının varlığı (Fig. 3b)⁴⁵, merkezi yönetimde olduğu gibi Zerdüş inanca sahip olan insanların varlığını net bir şekilde ortaya koyarken, Anadolu toplumunun genelinde ne kadar benimsendiğini anlayabilmemiz açısından (örneklerin çok az sayıda olması nedeniyle) yine de kesin birşey söylemek oldukça zordur⁴⁶. Ayrıca özellikle Sardeis ve Daskyleion gibi satraplık

³⁵ Bakır, 2011: 104-106, Res. 58-59. Ayrıca bu taş kaplar hakkında genel bir çalışma için bkz. Özdemir, 2007: 13-58.

³⁶ Anadolu'daki Pers Dönemi yapı ve yapı kalıntıları hakkında genel olarak bkz. Ateşlier, 2017: 162-171.

³⁷ Ateşlier, 2001: 155-156, 168, Fig. 21; Erdoğan, 2007: 179-185, Abb. 2-8.

³⁸ Erdoğan, 2007: 185-186, Abb. 9; Bakır, 2011: 81-83, Res. 23, 26. Ayrıca Daskyleion'daki Pers tabakalarına ilişkin bkz. İren, 2010: 251-252, 259-260, Fig. 1-4.

³⁹ Hellström-Thieme, 1994: 59-68; Hellström, 1994: Fig. 10, 14.

⁴⁰ Dönmez, 2006: 18, 23, Res. 9.

⁴¹ Ksenophon, *Kyrou Paideia*, VIII.6, 10; Ksenophon, *Hellenika*, IV.1, 33.

⁴² Bakır, 1988: 81; Bakır, 2003: 10; Bakır, 2011: 57-61. *Paradeisos*'u konu alan araştırma için bkz. Bulut, 2017: 174-186. Ayrıca bu *paradeisos* da yer alan bazı kuşlara ait figürler, devletlerarası yazışmaların olduğu papirüslerin mühürlenmesinde kullanılan bullalar üzerinde de tasvir edilmişlerdir. Bkz. İren-Atay, 2012: 74.

⁴³ Karia'nın Sardeis'e bağlı bir alt satraplık ya da bir yönetim birimi olduğuna yönelik bkz. Petit, 1988: 314; Sarıkaya, 2016: 78-79, 83; Kaya, 2018: 164. Ayrıca Hekatomnidler ve Hekatomnos hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Henry, 2017: 350-367.

⁴⁴ Işık, 2020: Fig. 15, 19b. Hekatomnos Lahti hakkında ayrıntılı çalışma için bkz. Işık, 2020: 199-288.

⁴⁵ Bakır, 2011: 100, Res. 50; Lintz, 2012: 154, 157. Ayrıca Daskyleion'da bir bulla üzerinde de *Magos* giyimli bir kabartma yer almaktadır. Bkz. Bakır, 2011: 56, Res. 10.

⁴⁶ Pausanias; Lydia'daki Persler'in Hierokaesareia ve Hypaipa adlı kentlerinde, kutsal yapıların olduğu ve bu kutsal yapıların her birinde, üzerinde küllerin olduğu sunaklardan bahsetmektedir. Bkz. Pausanias, V.27, 5. Ayrıca bir *Magos*'un bahsi geçen yapılardaki ibadet şeklinden de söz etmektedir. Bkz. Pausanias, V.27, 6. Bu sunaklar, büyük olasılıkla Persler'in

merkezlerinin çevresinde tespit edilmiş Pers Dönemi soylu sınıfına ait tümülüsler⁴⁷, Anadolu'da Phrygia ve Lydia Krallıkları'ndan beri bilinen bir ölü gömme geleneği olup, geçmişteki geleneklerin devam ettiğini ve Persler'in bu konuda baskıcı bir tutum içinde olmadıklarını gösteren önemli ipuçlarıdır. Bunların yanı sıra; Limyra'daki Perikle (Fig. 4c)⁴⁸, Ksanthos'taki Nereidler⁴⁹, Trysa'daki Gölbaşı⁵⁰, Halikarnassos'taki Maussoleion (Fig. 4d)⁵¹ ve Mylasa'daki Uzunyuva⁵² gibi anıt mezarlar da Pers Dönemi'nde Batı Anadolu ve çevresindeki Hellen mimari geleneğinin Anadolu'daki önemli örneklerindedir. Aksi şekilde; Phokaia'dan bilinen Taşkule Mezarı (Fig. 4e)⁵³ ve Pasargadae'deki Kyros'un mezarına benzeyen Sardeis'teki Piramit Mezar (Fig. 4h)⁵⁴ kalıntılarının da Pers geleneğindeki mezar yapıları olduğu bilinmektedir. Tüm bu mezar verileri; Anadolu'da geçmişten gelen bir geleneğin korunduğunu, Hellen ve Pers kültürlerinin bu dönem içinde kaynaştığını ve hoşgörülü bir anlayışın hâkim olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hoşgörü ortamının varlığı yine Daskyleion'da ele geçmiş olan Pers Dönemi ikonografik özellikleri barındıran Phrygçe yazıtlı Manes Steli (Fig. 3h)⁵⁵ ve bazı Attika yapımı seramiklerde gözlenen Phrygçe *graffito* malzemelerde (Fig. 5l)⁵⁶ de kendini göstermektedir. Bunlara ek olarak, özellikle Orta-Batı Anadolu'daki Phryg coğrafyasına taşınmış olan İran ve Sami kökenli halkların da böyle bir ortamın oluşmasında rol oynadığı söylenebilir⁵⁷. Öyle ki Pers Dönemi sonrası Hellenistik Dönem'de bile halen bu kültüre özgü mezar hediyelerinin kullanılıyor olduğuna yönelik bulgular, bize şüphesiz süreçsel bir devamlılığın ve etkileşimlerin varlığını kanıtlamaktadır⁵⁸. Bu da Pers Dönemi öncesi bölgede var olan Phryg ve Lydia kültürlerinin Pers Dönemi'nde nasıl devam ettiyse, Hellenistik Dönem'de de Pers kültürünün post-süreçsel takibini, uzun yıllar boyunca devam ettirdiğini ortaya koymaktadır.

Doğu Anadolu ve Çevresi

Doğu Anadolu ve çevresine ilişkin antik kaynaklardan bazı bilgiler alınmaktadır. Herodotos, Pers Dönemi'nde bölgede üç adet satraplık

Zerdüşť dini ile ilişkili olan "Ateş Altarı" olmalıdır. Bu tür "Ateş Altarları'nın Lydia'daki dağlık alanlarda olduğu ve Persler'in bu dağlık alanlardan şehirlerin kontrolünü daha iyi sağlarken, bu tür dini yapılara da gereksinim duymuş olabilecekleri düşünülmektedir. Bkz. Kalkan, 2020: 207-209, Şek. 4-6. Bu düşünceden yola çıkarak, yine de normal halkın bu dine ne kadar bağlı olduğunu anlamak oldukça güç görünmektedir.

⁴⁷ Harta Abidintepe Tümülüsü için bkz. Dedeoğlu, 1996: 197-206; Aktepe Tümülüsü için bkz. Özgen-Öztürk, 1996: 40-45; İkiztepe Tümülüsü için bkz. Özgen-Öztürk, 1996: 29; Lale Tepe Tümülüsü için bkz. Roosevelt, 2008: 1-25; Kızöldün Tümülüsü için bkz. Sevinç, 1996: 443-445; Özgen-Öztürk, 1996: 56; Uşak-Selçikler Tümülüsleri için bkz. İzmirligil, 1975: 41-69; Afyon Tatarlı Tümülüsü için bkz. Summerer, 2007: 129-145, Fig. 1-10; Kuru Tümülüsü için bkz. İren, 2012: 73, 75.

⁴⁸ Sare, 2013: 55-74.

⁴⁹ Ateşlier, 2017: 168, Res. 4.

⁵⁰ Benndorf-Niemann, 1889: 30-56.

⁵¹ Boardman, 2000: 180-181, Fig. 5.60.

⁵² Kızıl, 2020: 155-169.

⁵³ Cahill, 1988: 500; Boardman, 2000: 55, Fig. 2.32a-b.

⁵⁴ Ratté, 1992: 135-161; Briant, 2002: Fig. 1.

⁵⁵ Gusmani-Polat, 1999a: 137-162; Bakır, 2003: 13, 24, Res. 8; Bakır, 2011: 95-96, Res. 43.

⁵⁶ Gusmani-Polat, 1999b: 59-64; Bakır, 2003: 13; Kalkan, 2013: 712, Abb. 7.

⁵⁷ Bu konu hakkında ayrıntılı çalışma için bkz. Maffre, 2007: 225-246.

⁵⁸ Kalkan-Coşkuntuna-Gürsel, 2014: 837-843.

olduğundan bahsetmektedir. Bunlar: 9., 13. ve 18. Satraplıklardır⁵⁹. Ayrıca Herodotos, Pers Kralı I. Kserkses Dönemi'nde bu satraplıkların Kıta Yunanistan'a olan sefer sırasında, Pers ordusunda görev aldıklarını da belirtmektedir⁶⁰.

Ksenophon *Kyrou Paideia* adlı kitabında, Doğu Anadolu ve çevresine ilişkin özellikle bölgeden alınan vergiler ile güvenlik hususunda sorunlar yaşandığını ve bu sorunların Pers yönetimince çözülmeye çalışıldığını aktarmaktadır⁶¹. Ksenophon'un bir diğer kitabı olan *Anabasis*'te ise Doğu Anadolu ve çevresinin özellikle siyasi ve ekonomik durumu hakkında yine önemli bilgiler edinilmektedir. Ksenophon önderliğindeki ordunun Dicle (Tigris) Nehri'ni takip ederek, kuzeye doğru yönelmesi⁶² sırasında, dağlarda yaşayan Karduklar ile olan savaşları ve Batı Armenia Valisi ile olan anlaşma sonrası Armenia köylerinde hoş karşılanarak, onlara ziyafetler verilmesi gibi önemli bilgiler, Ksenophon tarafından aktarılmaktadır⁶³. Ayrıca Armenia Satraplığı sınırlarında, Pers dilinin konuşulduğu da aktarılan bilgiler arasındadır⁶⁴.

Doğu Anadolu ve çevresine ilişkin Pers Dönemi hakkında arkeolojik verilerden en önemlisi hiç şüphesiz, Van Kalesi'nde yer alan Pers Kralı I. Kserkses'e ait üç dilli yazıttır. Kral I. Dareios'un Van civarında, propogandasını yaymak amaçlı çabalar gösterdiğini ve oğlu Kral I. Kserkses'in de onun yolundan giderek bölgedeki hâkimiyetini perçinlemek amaçlı propagandalarına devam ettiğini anladığımız yazıtta, ayrıca I. Kserkses'in "kralların kralı" ve "tanrı tarafından görevlendirilme" gibi vurgulayıcı sözleri dikkat çekicidir⁶⁵.

Siyasi anlamda Doğu Anadolu ve çevresine ilişkin Pers Dönemi hakkında, yeterli bilgi alınamamaktadır. Örneğin MÖ 5-4. yüzyıllarda, batıdaki "Tonia Ayaklanması" ve "Satrap Ayaklanmaları" hakkında tarihi verilerden bilgi alınmış olursa da özellikle Herodotos'a göre; 9., 13. ve 18. Satraplıklar hakkında bu durumlar belirsizdir. Bu satraplıkların ayaklanmaya katılmasıyla alakalı mevcut fazla bir bilgi, hem tarihi hem de arkeolojik bulgular ile henüz açıklanmış değildir.

Doğu Anadolu ve çevresindeki Pers Dönemi epigrafik ve antik kaynaklarından alınan bilgiler dışında, bazı ikonografik veriler de kısmen Armenia Satraplığı hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır⁶⁶. Bu ikonografik

⁵⁹ Herodotos, III.92-94. 9. Satraplığın büyük çoğunluğunun Kuzey Irak ve Suriye'yi kapsadığı bilinmektedir. Bkz. Shahbazi, 2004: 124. Günümüz Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin çok az bir kısmını da kapsadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Herodotos'un özellikle 18. Satraplığı oluşturan Matien, Saspeir ve Alarodia konusunda, yanlışlığı içinde olduğu ve satraplıkların coğrafi olarak bir arada bulunmasının mümkün olmadığı hakkındaki bilgiler için bkz. Kalkan, 2008: 35-36.

⁶⁰ Herodotos, VII.62-63, 72-73, 79.

⁶¹ Ksenophon, *Kyrou Paideia*, III.II.

⁶² Ksenophon ve ordusunun güzergâhı hakkında fikir edinmek için bkz. Schachner-Sağlamtimur, 2008: 411-417, Fig. 2. Ayrıca Onbinlerin dönüş yolunu tarihi coğrafya ve arkeoloji bağlamında ele alan genel bir çalışma için bkz. Polat, 2014.

⁶³ Ksenophon, *Anabasis*, IV.I-V.

⁶⁴ Ksenophon, *Anabasis*, IV.V.33.

⁶⁵ Kalkan, 2011: 52.

⁶⁶ Ayrıca dönemi içerisinde günümüz Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin de dâhil olduğu, Assur-Babil Satraplığı'ndan da temsilcilerin Persepolis'e hediyeler götürdüğü, 8. sırada yer alan kabartmalardan bilinmektedir. Bkz. Shahbazi, 2004: 124; Gropp, 2009: 345-346, Abb. 12. Assur Satraplığı, geniş çapta Yukarı Mezopotamya olarak tarif edebileceğimiz günümüz

belgeler, Persler'in başkenti olan Persepolis'teki Apadana'da görülmektedir⁶⁷. Pers Kralı I. Dareios/I. Kserkses'e hediyeler getiren satraplık elçilerinin tasvir edildiği bu kabartmalarda, her bir gruba üst düzey bürokrat niteliğindeki, Med veya Pers kıyafeti (torgues) giymiş bir yol gösterici eşlik etmektedir. Armenia Satraplığı'ndan gelen elçiler, kabartmaların bulunduğu panoların 3. sırasında yer almaktadır⁶⁸. Özellikle kabartmalardan birinde dikkati çeken detay, en arkadan gelen bir kişinin elinde tuttuğu Urartu veya Post Urartu seramik formu olan *tankard*'dır (Fig. 2c)⁶⁹. Ayrıca Persepolis yakınında yer alan Nakş-ı Rüstem'deki V ve VI No'lu kaya kabartmalarında da apadana kabartmalarında olduğu gibi benzer giyimli Armenialı bir temsilcinin (Fig. 2e-f), epigrafik verilerin de sağladığı katkı ile burada 20. sırada, imparatorluğun hizmetkârı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır⁷⁰.

İkonografik olarak Persepolis'teki Armenia Satraplığı'ndan hediyeler getiren kabartmalar elbette başkent üslubunda olup, Doğu Anadolu ve çevresindeki Pers Dönemi plastik sanatları hakkında, mevcut hali ile herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu döneme özgü Persler ile ilişkilendirilebilecek kabartmalar, şu ana kadar net olarak saptanamamıştır. Ancak bazı rhyton formlu seramikler, az-çok plastik sanatlar hakkında bilgi sağlamaktadır. Özellikle bölge müzeleri ile az sayıda kazılarda ele geçen At formlu rhytonlardaki (Fig. 5r)⁷¹, tipik bir Pers atındaki gibi yelelerin başının üstünde bir kuşakla bağlanma detayı, başkent üslubundaki anlayışı kısmen yansıtmaktadır⁷². At formlu rhytonlar dışında; kartal, güvercin, keçi (Fig. 5s) ve koç gibi hayvan protomlu rhytonlar da dikkat çekicidir⁷³. Ayrıca daha çok Güneydoğu Anadolu'da görülen Pers giyimli süvari figürinleri (Fig. 3l), bu dönem ikonografisini yansıtan diğer eserlerdendir⁷⁴. Doğu Anadolu ve çevresinde plastik sanatlar içerisinde irdelenebilecek bir diğer önemli ikonografik bulgu da gövde üzerine kabartma şeklinde applike edilmiş, boya

Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmını da sınırları içine almaktadır. Ancak bölgenin Pers Dönemi tarihi hakkında, arkeolojik malzemelerin oldukça sınırlı bilgi verdiği göz önünde bulundurularak, makale kapsamında az sayıda bulgu içeren bazı yerleşimler özelinde anlatılmaya çalışılacaktır.

⁶⁷ Walser, 1966: 72; Schmidt, 1970: Fig. 40-41; Koch, 1993: Abb. 10; Shahbazi, 2004: 69-70; Klinkott, 2005: 453, 483.

⁶⁸ Koch, 1993: 116; Shahbazi, 2004: 69-70, 123; Gropp, 2009: 293, 329, Abb. 6b.

⁶⁹ Koch, 2001: 32-33, Abb. 47. P. Calmeyer tarafından amphora-rhyton olarak adlandırılan bu hediyein, Armenialı grubu temsil ettiği belirtilmektedir. Bkz. Calmeyer, 1993: 153, 159, Taf. 43.2. Bu tür kapların "*tankard*" olarak adlandırıldığı ve olasılıkla Urartu Krallığı'nın son evresinde ortaya çıkmış olabileceğine ilişkin bkz. Sevin, 2012: 359. Post Urartu Dönemi'nde ortaya çıkmış olabileceğine ilişkin bkz. Kalkan, 2014: 211-214, Res. 1-8.

⁷⁰ Calmeyer, 2009: 32, 36-39, Taf. 10.2, 15.5, 26.2, 27.1.

⁷¹ Kalkan, 2008: 256, Fig. 88: Müz.2, Res. 8: Müz.2a-c; Kalkan, 2009: 48-49, 51, Kat. No. 4, Çiz. No. 4, Fig. 6b-c; Yiğitpaşa, 2015a: Res. 6, 8-10.

⁷² Başının üstündeki yelelerin bağlanması, Persepolis kabartmalarında da çok sık karşılaşılan bir ikonografik detaydır. Bkz. Farkas, 1974: Pl. XXII-XXV, Fig. 44, 46, 48, 50-51; Koch, 2001: 38, Abb. 55.

⁷³ Bu tür hayvan protomlu rhytonlar üzerine genel bir çalışma için bkz. Yiğitpaşa, 2015a: 87-109.

⁷⁴ Bu atlı figürinler genel olarak Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'nun güney ve güneydoğusundaki yerleşimlerde görülmektedir. Bkz. Yücel, 2018: 44. Diyarbakır Müzesi Örneği için bkz. Yücel, 2018: Res. 1-5; Mezraa Teleilat kazısında ele geçen örnekler için bkz. Kamış, 2005: Lev. 15-22; Tille Höyük'te ele geçen örnekler için bkz. Blaylock, 2017: 394, Res. 7, no. 885, 889-891, 898. Pers Dönemi ve hemen sonrasında görülen atlı figürinlere ilişkin açıklayıcı ve sorgulayıcı araştırma için ayrıca bkz. Moorey, 2000: 476-486, Pl. IIIA-B, IV.

bezemeli kadın yüzü tasvirli seramiklerdir (Fig. 5v). Az sayıda görülen bu tür örnekler; Gre Amer Kazısı⁷⁵ ile Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ahlat Müzesi ve Almanya'daki bir koleksiyonda tespit edilmiştir⁷⁶.

Az sayıda kabartma verileri dışında, Doğu Anadolu ve çevresindeki dikkat çekici diğer bulgular, hiç şüphesiz seramiklerdir. Bölge genelindeki Post-Urartu ve Post-Assur Dönemleri olan MÖ 6-5. yüzyıllar, oldukça sorunlu bir dönem teşkil etmektedir⁷⁷. Bu dönemde Urartu ve Assur Krallıkları sonrası neredeyse tüm bölge genelinde, eski önemli yerleşim birimlerinin bazılarının kırsallaştığı⁷⁸ ya da eski yerleşimlerin terk edilerek daha küçük yerleşimlerin tercih edildiği⁷⁹ bir durum söz konusudur. Ancak MÖ 5. yüzyıl sonları-4. yüzyıl başları ile birlikte, kırmızı renkte hamurlu, krem ve beyaz astarlı seramiklerin üzerine; *monokrom* (tek renkli), *bikrom* (iki renkli) ve *polikrom* (çok renkli) şekilde üçgenli (*triangle ware*) veya fistolu (*festoon ware*) bezemeye sahip boyalı seramikler, bu dönemi daha anlaşılır kılmaktadır (Fig. 5j, m, v)⁸⁰. Özellikle bu tür buluntuların ele geçtiği merkezler: Doğu Anadolu'da⁸¹ İmikuşağı⁸², Köşkerbaba⁸³, Kaleköy⁸⁴, ve Saztepe⁸⁵; Güneydoğu Anadolu'da ise Üçtepe (Fig. 5n), Ziyarettepe, Kavuşan, Salattepe, Gricano ve Hirbemerdon Höyükleri'dir⁸⁶. Son yıllarda yapılan araştırmalar ışığında, Gre Amer Höyük'te Tabaka 1 olarak adlandırılan kontektlerde de *triangle* ve *festoon ware* seramiklerin yanı sıra; kabartma şeklinde insan yüzlü ve kırmızı boya bezemeli bir seramik parçası, yine kabartma şeklinde Medusa-Hermes birleşimi (?) bir matara ile aynı kontektlere ait çeşitli bezemesiz kâse, çanak, çömlek, matara ve küp gibi formlara rastlanmıştır⁸⁷. Anadolu genelinde birçok yerleşim yerinde tespit edilmiş olan Pers Dönemi'ne özgü; dışa dönük-çekik ağızlı, gövdeleri keskin ve yumuşak geçişli kâse örnekleri, Doğu Anadolu ve çevresindeki birçok yerleşimde de görülmektedir (Fig. 5i-j). Başlıca ele geçtiği merkezler; Altın-tepe, Büyük-tepe, Çavuş-tepe, Çengiler, Eski Norgüh,

⁷⁵ Pulhan–Blaylock, 2018: Şek. 18.

⁷⁶ Köroğlu, 1995: 25-28, Res. 1-4.

⁷⁷ Doğu Anadolu'nun Post-Urartu Dönemi'ne ilişkin sorunsallar için bkz. Kalkan, 2011: 49-50. Güneydoğu Anadolu'da yapılan bazı yüzey araştırmalarında ele geçmiş Post-Assur olabileceği düşünülen seramiklerin dahi net olarak tanımlanamadığı anlaşılmaktadır ve bu dönemi aydınlatan bulgular oldukça sınırlıdır. Bkz. Algaze–Hammer, vd., 2012: 34, 38-39, 56, 108-109, Fig. 26:10-13. Yine Güneydoğu Anadolu'da kazılarda ele geçmiş malzemeler ile de bu dönemi aydınlatan bulguların azlığına ilişkin genel olarak bkz. Köroğlu, 2008a: 335-344. Güneydoğu Anadolu'daki bu sorunsallığın nedenleri ve daha aydınlatıcı öneriler için bkz. Blaylock, 2017: 405. Ayrıca Güneydoğu Anadolu'da MÖ 4. yüzyıl Pers Dönemi ve sonrası Hellenistik Dönem'deki Seleukos-Parth varlığına ilişkin sorunsalların da devam ettiği anlaşılmaktadır. Orta ve Kuzey Mezopotamya'nın bahsi geçen dönemi üzerine yapılmış güncel bir araştırma için bkz. Köhler, 2020: 317-330, Fig. 1-4, Tab. 1-4.

⁷⁸ Algaze–Hammer, vd., 2012: 39.

⁷⁹ Tosun–Parlıtı vd., 2021: 107, 114.

⁸⁰ Tarhan–Sevin, 1991: 433-437; Dyson, 1999a: 115-144; Dyson, 1999b: 101-110; Kalkan, 2008: 44; Kalkan, 2011: 49-50; Yiğitpaşa, 2015b: 514.

⁸¹ Bu seramiklerin birçoğu bölge müzelerinde yer almaktadır ve yine birçoğunun da kesin olarak buluntu yeri bilinmemektedir. Bkz. Yiğitpaşa, 2013: 612-628, Çiz. 1-21, Res. 1-12.

⁸² Sevin, 1995: 68, Res. 24.

⁸³ Bilgi, 1984: 49-54; Bilgi, 1987: 1-5.

⁸⁴ Bakır–Çilingiroğlu, 1980: 219-221; Bakır–Çilingiroğlu, 1987: 157-182.

⁸⁵ Işıklı, 2010: 269; Ayrıca bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Işıklı–Özdemir, 2019: 351-382.

⁸⁶ Köroğlu, 2008a: 337, 344, Res. 1.

⁸⁷ Blaylock, 2017: Res. 10-12; Pulhan–Blaylock, 2018: 123-127, 157-160, Şek. 16-20.

Karagündüz, Köşkerbaba, Sazlıktepe, Sazlıkyanı, Saztepe, Soshöyük, Tuzla/Canik, Van Kalesi Höyüğü ve Yeşil Alıç II gibi yerleşimlerdir⁸⁸.

Doğu Anadolu ve çevresinde mevcut bulgular ışığında, bir Apadana yapısına sahip olduğu düşünülen Erzincan Altın-tepe'deki yapı kalıntısı (Fig. 4j)⁸⁹ ile Adıyaman'daki Tille Höyük, Şanlıurfa'daki Mezraa Teleilat ve Batman'daki Gre Amer yapı kalıntıları⁹⁰, Pers Dönemi ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Sos Höyük⁹¹, Büyüktepe⁹², Patnos⁹³, Kaleköy⁹⁴ ve İmikuşağı⁹⁵ gibi kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmış bazı yapılara ait temel kalıntıları da benzer şekilde, Pers Dönemi ile ilişkilendirilebilmektedir⁹⁶. Van Karagündüz⁹⁷ ile Van Kalesi Höyükleri'nde⁹⁸ ise Pers Dönemi seramik bulgularına karşın, net bir mimari yapı kalıntısıyla bu durum açıklanamamaktadır⁹⁹.

Bölge genelinde son araştırmalar ve gözlemler eşliğinde, bazı kaya mezarlarının Pers Dönemi ile ilişkili olabileceği öngörülmektedir¹⁰⁰. Ancak bunlardan yalnızca Van'daki Küçük Horhor Kaya Mezarı; dikdörtgen planlı mezar odası ve oda içinde girişe dikey biçimde sıralanmış dört adet ölü yatağı düzenlemesi ile I. Dareios'un mezarına benzerliği dikkate alınarak, Pers Dönemi özelliğini yansıtmaktadır (Fig. 4j)¹⁰¹.

Doğu Anadolu Bölgesi ve çevresindeki Pers Dönemi'ne yönelik sınırlı sayıda yapılan araştırmalar, bölge genelindeki satraplık merkezi/merkezlerinin de lokalizasyonunun belirlenmesini güçleştirmektedir. Van Kalesi kayalıklarında yer alan I. Kserkses Yazıtı gibi epigrafik bulgulardan yola çıkılarak, satraplık merkezinin Tuşba olabilme ihtimali olası görülmektedir¹⁰². Bölgede bir diğer olası satraplık merkezinin ise bir *paradeisos* konumuna sahip niteliği barındıran Erzincan Ovası'ndaki, Eksisu Sazlığı'nın yakınında

⁸⁸ Kandaz, 2016: 105-108, Tablo 5A-D. Bu tür seramiklerin bölgedeki yoğun varlığı, Persli yaşam tarzının benimsendiğini ve bir çeşit "İmitatio Regis", yani krali yaşamın taklit edilmesi şeklinde de yorumlanmaktadır. Bkz. Kalkan, 2013: 710-711, Abb. 4-6.

⁸⁹ Yiğitpaşa-Öztürk, 2020: 248-253, Fig. 7-8. Altın-tepe'deki Apadana'da yapılan kazılar sırasında ele geçen çok cılız Pers bulguları, net kontekstler ile ilişkilendirilememiştir. Bu sebeple halen tartışmalı bir durum söz konusudur. Bkz. Yılmaz-Karaosmanoğlu, 2019: 329-331.

⁹⁰ Blaylock, 2017: 390-396, Res. 3, 6, 9; Yiğitpaşa-Öztürk, 2020: 243-244, 255-256.

⁹¹ Sagona-Erkmen, vd., 1996: 32, 39-41, Fig. 5-7.

⁹² Sagona-Pemberton, vd., 1992: 34, Fig. 5.

⁹³ Kalkan, 2011: 56, Fig. 1.

⁹⁴ Bakır-Çilingiroğlu, 1980: 219-221; Bakır-Çilingiroğlu, 1987: 157-182.

⁹⁵ Sevin, 1995: 47-67.

⁹⁶ Doğu Anadolu Bölgesi'nin Pers Dönemi buluntu merkezleri için bkz. Kalkan, 2011: 56, Fig. 1.

⁹⁷ Yiğitpaşa, 2010: 194; Kalkan, 2013: 710-711, Abb. 4-5; Yiğitpaşa, 2015b: 518.

⁹⁸ Kazılar sırasında üst tabakalara ilişkin bir basit toprak mezar, Pers Dönemi ile ilişkili görülmektedir. Bkz. Tarhan-Sevin, 1991: 433; Tarhan-Sevin, 1993: 848-849, Res. 12; Yiğitpaşa, 2010: 196-197.

⁹⁹ Bu bölgelere ilişkin kazı ve yüzey araştırmalarının genel değerlendirmesi için bkz. Özdemir, 2019: 383-402.

¹⁰⁰ Kars Doğu Beyazıt'taki Kaya Mezarı ile Erzurum'daki Umudum Kaya Mezarı'nın cephe ve iç kısımlardaki bölümlerinin yeniden yorumlanıp, Pers Dönemi ile ilişkili olabileceği önerileri için bkz. Işıklı-Parlıtı, 2019: 184-185; Tosun-Parlıtı, vd., 2021: 110-111.

¹⁰¹ Köroğlu, 2008b: 33.

¹⁰² Kalkan, 2008: 22; Tosun-Parlıtı, vd., 2021: 111. Ayrıca tamamen Tuşpa'nın Med ve Pers Dönemleri'ni inceleyen bir çalışma için bkz. Tarhan, 2007: 117-130.

yer alan Saztepe'nin (Cimintepe II) olabileceği de önerilmektedir¹⁰³. Bunlar dışında, Güneydoğu Anadolu'da çok cılız bulguların ele geçmiş/geçmekte olduğundan yola çıkılarak, herhangi bir yerleşimi önermek henüz mümkün görünmemektedir.

Doğu Anadolu ve çevresinde Pers Dönemi'nin yansımaları, her ne kadar MÖ 5. yüzyıl sonları ile MÖ 4. yüzyıllara işaret etse de MÖ 3. yüzyılda da bu kültürel etkinin materyaller ile desteklendiğini ortaya koyan ve Pers etkisinin imparatorluğun yıkılmasından sonraki dönemlerde de devam ettiğini gösteren arkeolojik verilere ulaşılmıştır¹⁰⁴. Ayrıca MÖ 1. yüzyılda dahi Doğu Anadolu ve çevresinde, yerel/bölgesel hanedanlıkların başındaki bazı kralların Akhaemenid soyundan geldiğini vurguladıkları bilinmektedir¹⁰⁵. Bu durum materyal kültür yanı sıra, ideolojik anlamdaki post-süreçsel etkinin de devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Orta Anadolu ve Çevresi

Doğu ve Batı Anadolu'nun geçiş güzergâhında yer alan Orta Anadolu ve çevresi, özellikle Pers İmparatorluğu için oldukça önemlidir. Susa ile Sardeis arasında yer alan Kral Yolu'nun¹⁰⁶ bağlantı merkezi olan bölge, hiç şüphesiz bu büyük imparatorluğun hem vergi gelirleri hem ticaret ağı hem de satraplık sisteminin işleyişinde, konumu itibariyle oldukça önemli bir yere sahipti¹⁰⁷. Herodotos'un aktardığına göre; Lydia Kralı Kroisos'un Persler'e karşı üstünlük sağlayabilmek ve Persler'i ortadan kaldırmak için Kappadokia'yı ele geçirmesi gerekiyordu¹⁰⁸. Yine Herodotos'un bir başka aktarımında; Pers İmparatoru I. Kserkses, Yunanistan üzerine sefere çıkarken, Kappadokia Bölgesi'ndeki Kritalla¹⁰⁹ adlı yerde ordularını toplamış ve bu yerleşim yerinden hareket etmiştir¹¹⁰. Hem Lydia Kralı Kroisos hem de Pers İmparatoru I. Kserkses'in farklı dönemlerde olsa bile Kappadokia'ya stratejik konumu sebebiyle önem verdikleri anlaşılmaktadır.

Orta Anadolu'daki Kappadokia Satraplığı, genelde Pers kökenliler tarafından yönetilmiştir¹¹¹. Orta Anadolu çevresinde kabul edebileceğimiz, güneyindeki Kilikia ise çoğunlukla vasal kralların yönetimindeki bir satraplık

¹⁰³ Yiğitpaşa, 2010: 111; Işıklı-Parlıtı, 2019: 188; Yılmaz-Karaosmanoğlu, 2019: 331. Ayrıca yerleşim üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Işıklı-Özdemir, 2019: 351-382.

¹⁰⁴ Güneydoğu Anadolu'da yer alan Gre Amer Höyük'teki Tabaka I'de, Büyük İskender sikkesi ile bazı sırlı seramiklerin aynı kontektlerde ele geçmesi, Pers etkisinin MÖ 4. yüzyıl sonları-MÖ 3. yüzyıl içlerine kadar kesintisiz devam ettiğini göstermektedir. Bkz. Blaylock, 2017: 402; Pulhan-Blaylock, 2018: 123-126, Şek. 19, 21. Ayrıca batı ve güneybatı İran coğrafyasında özellikle festoon ware seramiklerin MÖ 2. yüzyılda da görüldüğüne yönelik bkz. Kalkan, 2008: 222.

¹⁰⁵ Pontos Kralı VI. Mithradates Eupator (MÖ 120-63) ile Kommagene Kralı I. Antiokhos (MÖ 69-36), baba tarafından soylarını Akhaemenid İmparatorları'na bağlamaktadırlar. Bkz. Sarıkaya, 2016: dipnot 9; Doğan-Tosun, 2021: 425-426.

¹⁰⁶ Rota üzerine kapsamlı bir araştırma için bkz. Briant, 1991: 67-82.

¹⁰⁷ Herodotos, V.52-54.

¹⁰⁸ Herodotos, I.71-73.

¹⁰⁹ Son araştırmalar ışığında bu yerleşim yerinin Oluz Höyük olabileceği de düşünülmektedir. Bkz. Dönmez, 2016: 66.

¹¹⁰ Herodotos, VII.26.

¹¹¹ Sarıkaya, 2016: 77.

olarak bilinmektedir¹¹². Siyasi anlamda önemli bir konuma sahip olan Orta Anadolu ve çevresinde özellikle Pers İmparatoru II. Artakserkses'in ordu komutanı Datames'i, Kappadokia Satraplığı'na getirmesinden sonra yaşanan gelişmeler dikkat çekicidir. MÖ 373 yılında kendi adına sikke bastıran Datames¹¹³, MÖ 366-360 yılları arasında da "Satrap Ayaklanması"ndaki başaktörlerden biri olmuştur¹¹⁴. Bu durum, Orta Anadolu ve çevresinde de Batı Anadolu ve çevresinde olduğu gibi yönetsel zaafın olduğunu ortaya koymaktadır.

Persler başkent Persepolis'te yer alan Apadana'daki kabartmalarda, Anadolu halklarından Lydia, İonia ve Armanialılar gibi Kappadokialılara da yer vermişlerdir. Kappadokialılar, kabartmaların bulunduğu panoların 9. sırasında yer almaktadır¹¹⁵. Beş kişi ile temsil edilmiş olan Kappadokialı grubun hediyeleri, yeleleri üstte bağlanarak toplanmış ve kuyruğu da aynı şekilde bağlanmış at ile arkadan gelen üç kişinin ellerinde yer alan cüppelerdir (Fig. 2d)¹¹⁶. Güzel atlar ülkesi olarak bilinen Kappadokia atı hediyesi, panolarda oldukça dikkati çeker. Kıvrımlı şekilde işlenmiş uzun cüppe hediyeleri ise Kappadokialılar'ın dokumacılıkta da Pers Dönemi içerisinde önemli bir yere sahip olduklarını göstermektedir¹¹⁷. Ayrıca Persepolis yakınında Nakş-ı Rüstem'deki V ve VI No'lu kaya kabartmalarında da apadana kabartmalarında olduğu gibi benzer giyimli Kappadokialı bir temsilcinin (Fig. 2e-f), epigrafik verilerin de sağladığı katkı ile burada 21. sırada, imparatorluğun hizmetkârı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır¹¹⁸.

Orta Anadolu'da Pers kültürünü yansıtan ikonografik veriler, Batı Anadolu'daki örneklerden az olmakla birlikte, Doğu Anadolu'daki örneklerle göre azımsanmayacak sayıdadır. Orta Anadolu'nun merkezi yerleşimlerinden birisi olan Kayseri'nin ilçesi Bünyan civarında ele geçen *Magos* giyimli kabartmaya sahip sunak (Fig. 3m), hem Persli olarak betimlenme tarzını hem de Zerdüş inancını yansıması açısından oldukça önemli bir bulgudur¹¹⁹. Orta Anadolu'nun kuzeyinde yer alan Paphlagonia Bölgesi'ndeki günümüz Kastamonu ili, Tosya ilçesinde bulunmuş Afiröz röllyesindeki kline üzerinde oturan *Magos* giyimli figürler (Fig. 3n)¹²⁰, yine bölgede Zerdüş inanca mensup kişilerin olduğunu ve ayrıca bu dinin temsilcisi olan üst düzey kişilerin de bölgede yaşadığını kanıtlamaktadır. Paphlagonia Bölgesi'nde yer alan Donalar ve Salarköy'deki Phryg tarzı kaya mezarlarında, Hellen kültüründe oldukça sevilen Herakles tasviri yanı sıra, Pers ikonografisinde sık karşılaşılan boğa ve

¹¹² Sarıkaya, 2016: 78-79. Ayrıca Kappadokia'nın kuzeyindeki Paphlagonia'da da vasal kralların yönetiminde oluşturulmuş bir merkezin olduğu bilinmektedir. Bkz. Sarıkaya, 2016: 83.

¹¹³ Dandamaev, 1989: 302.

¹¹⁴ Diodorus Siculus, XV.91.

¹¹⁵ Koch, 1993: 116; Koch, 2001: 32-34, Abb. 45, 49; Shahbazi, 2004: 69-70, 124-125; Gropp, 2009: 293, 329, Abb. 6b.

¹¹⁶ Schmidt, 1953: 87; Walser, 1966: 83-84; Roaf, 1983: 117-118; Koch, 1993: Abb. 10; Shahbazi, 2004: 124.

¹¹⁷ Kappadokia Satraplığı'na bağlı olan Oluz Höyük'te son yıllarda yapılan kazı çalışmalarında da dokumacılık hakkında bilgiler veren çok ciddi miktarda ele geçmiş tezgah ağırlıklarının varlığı bilinmektedir. Bkz. Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 61.

¹¹⁸ Calmeyer, 2009: 32, 36-39, Taf. 11.1, 15.5, 26.2, 27.1.

¹¹⁹ Bittel, 1952: 18-29; Bittel, 1956: 35-42, Lev. XV; Polat, 1998: 195-199, Lev. XXIVb; Karagöz, 2005: 137-152, Res. 1-3; Lintz, 2012: 155; Dönmez, 2013a: 110, Res. 66-69.

¹²⁰ Polat, 1998: 183-190, Çiz. XIII; Summerer-von Kienlin, 2010: 214, Fig. 18.

aslan kabartmalarının bir aradaki tasviri¹²¹ (Fig. 4k); bölge genelinde Anadolu, Hellen ve Pers etkilerinin bir arada görüldüğü önemli bulgulardandır¹²². Yine bu tür Pers ve Hellen etkili ikonografik detayları, Kilikia Satraplığı merkezi olarak düşünülen Tarsos'ta¹²³ ele geçmiş satrap sikkeleri üzerinde de görmek mümkündür (Fig. 3k)¹²⁴. Orta Anadolu'da Kaman Kalehöyük'te ele geçmiş olan bazı mühür gibi buluntular¹²⁵ üzerinde betimlenmiş, Persli tarzında giyimli ikonografik öğeler, bölgede Pers kültürünün varlığını ortaya koyan bir başka örnektir. Çorum, Pazarlı Höyük'te yapılan kazılarda ele geçmiş, mimari terrakottalar üzerinde yer alan Ionia kökenli hoplitler (ağır silahlı asker) ile pantolon giyimli olası Pers askerleri (?) arasındaki savaş sahneleri, Kuzey-Orta Anadolu'nun yine Pers Dönemi ikonografisine farklılık katmaktadır¹²⁶. Son yıllarda özellikle Kuzey-Orta Anadolu'daki Oluz Höyük'te yapılan kazı çalışmaları sırasında tespit edilmiş, Pers tabakalarında ele geçen ve ikonografik anlamda fikir veren bulgular da oldukça dikkat çekicidir¹²⁷. Özellikle Batı Anadolu'daki birçok yerleşim yerindeki net tabaka verileri ile pek de açıklanamayan Pers Dönemi bulguların aksine, Oluz Höyük'teki bulgular, tabaka verileriyle ciddi anlamda bu dönemi aydınlatmaktadır. Oluz Höyük'teki 3 (MÖ 500-425), 2B (MÖ 425-300) ve 2A (MÖ 300-200¹²⁸) tabakalarında ele geçen Pers kültürü ile ilişkili ikonografik buluntular: Fenike stilindeki sakallı biçimde tasvir edilmiş camdan insan başı boncuk (Fig. 3o)¹²⁹; atlı bir süvarinin tasvir edildiği cam mühür¹³⁰; deve başı¹³¹, boğa başı (Fig. 5u)¹³² ve dağ keçisi protomlu (Fig. 5t)¹³³ kültürel amaçlı kullanılmış rhytonlar; sap kısmı ördek başlı tunçtan yapılmış kepçe¹³⁴ ve bir krater üzerinde bezeme olarak yapılmış kanatlı boğa tasviri¹³⁵ şeklindedir. Bu örnekler, özellikle doğulu gelenekteki

¹²¹ Persepolis kabartmalarındaki boğa ve aslan mücadelesini yansıtan kabartmalar için bkz. Koch, 2001: 43, Abb. 50.

¹²² Von Gall, 1966: 57, 83-84, Fig. 3, 10-11; Summerer-von Kienlin, 2010: 197-205, Fig. 2-11. Paphlagonia Bölgesi'ndeki Salarköy, Donalar ve Terelik kaya mezarlarındaki; mimari yansımanın Phryg, ikonografinin ise yerel, Hellen ve Pers etkilerinin bir arada sunulduğu düşüncesi için bkz. Summerer-von Kienlin, 2010: 210-211, 215. Ayrıca Paphlagonia'daki kaya mezarların, Phrygia ve Thrakia etkili bir devamlılığın yansıması olduğuna yönelik araştırma için bkz. Vasileva, 2012: 243-250.

¹²³ Ksenophon, *Anabasis*, I.II.23; Briant, 2002: 709.

¹²⁴ Ramsay, 2000: 39-56, Res. 1-6, 9-10; Briant, 2002: 709-710, Fig. 59.

¹²⁵ Omura, 1994: 22, Fig. 1.

¹²⁶ Summerer, 2021: 33-50, Fig. 10-22.

¹²⁷ Mevcut veriler ışığında Oluz Höyük, satraplık merkezinin yönetsel uzantısı ya da Persli elit bir zümrenin yaşadığı bir yerleşim olarak düşünülmektedir. Bkz. Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 65. Ayrıca Strabon'un bahsettiği 10 vilayet merkezinden birisi olma olasılığı da mümkündür. Bkz. Strabon, XII.1.2-3. Ancak Strabon'un yaşadığı dönem dikkate alındığında, bu 10 vilayetin Pers Dönemi'ndeki varlığına yine de şüphe ile yaklaşmak gerekir.

¹²⁸ Oluz Höyük'te MÖ 300-200 yılları, Pers Dönemi'nin hala devam ettiği ve Geç Demir Çağı'nın geç evresi olarak yorumlanmaktadır. Hellenistik Dönem ise MÖ 2. yüzyıl-MÖ 1. yüzyıl ilk yarısı olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2015: 54.

¹²⁹ Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: Dönmez, 2015a: 469, 471, Fig. 11.

¹³⁰ Dönmez, 2013a: Res. 48a-b; Dönmez, 2013b: 366-367, Fig. 8-9; Dönmez, 2015a: 469.

¹³¹ Dönmez, 2013a: Res. 49a-c; Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 60-61; Dönmez, 2015a: 469.

¹³² Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 60-61; Dönmez, 2015a: 469, 471, Fig. 13.

¹³³ Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2015: 55, Fig. 33a-c.

¹³⁴ Dönmez, 2013a: Res. 56a-b; Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 61; Dönmez, 2015a: 469.

¹³⁵ Kurt ve kanatlı boğa mücadelesinin bezeme olarak kullanıldığı bu krater için bkz. Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 59. Benzer bir örneği, Maşat Höyük'te de ele geçmiştir. Bkz. Özgüç, 1982: Lev. 76: 1a-d, 77: 1a-d.

tasvir anlayışının Anadolu'da Pers Dönemi'nde görülen ünik sayılabilecek bulgularıdır.

Orta Anadolu ve çevresinde Pers kültürü ile ilişkili veriler, sınırlı sayıda yapılmış kazı çalışmalarında ele geçen seramikler ile de anlaşılabilir. Bunlar arasında özellikle beyaz ve bej renk zemin üzerine; koyu kırmızı, kahve ve siyah renk ağırlıklı, geometrik motifler ile birlikte insan ya da hayvan figürlü bezemeli seramikler, Geç Phryg bezeme anlayışının devamı şeklinde kullanım görmüştür (Fig. 5o)¹³⁶. Pers Dönemi'ne tarihlenen tabakalarda ele geçmiş günlük kullanıma yönelik çömlek, kâse, çanak, sürahi, matara gibi formlar; Orta Anadolu Bölgesi'ndeki Gordion¹³⁷, Alişar¹³⁸, Boğazköy¹³⁹, Kaman Kalehöyük¹⁴⁰, Maşat Höyük¹⁴¹ ve Suluca Karahöyük¹⁴² gibi yerleşimlerde tespit edilmiş olmasına rağmen, bunlar çok sınırlı tabaka verilerinde ele geçmiş/geçmektedir. Özellikle bu seramik bulgular içerisinde dikkati çeken Pers kâseleri; Doğan-tepe, Kınık Höyük, Oymağaç gibi merkezlerde yoğun olmakla birlikte, sistematik kazı çalışmaları sürdürülen Orta-Kuzey Anadolu'daki Oluz Höyük'te daha yoğun bir şekilde görülmektedir (Fig. 5k)¹⁴³. Yine hem Batı Anadolu ve çevresi hem de Doğu Anadolu ve çevresinde görülen Pers phiale buluntuları da Oluz Höyük'te görülen diğer seramik buluntular arasındadır¹⁴⁴. Ayrıca az sayıda olmakla birlikte, yukarıda özellikle ikonografik anlamda da bilgi sağladığını belirttiğimiz, Pers Dönemi'ne tarihlenen rhyton ve krater gibi seramikler de¹⁴⁵ hem Oluz Höyük'ün hem de bölge genelinin önemli buluntuları arasındadır.

Seramik bulgular dışında, Orta Anadolu'da Nevşehir'deki Apadana yapısına ait olduğu düşünülen sütun altlıkları (Fig. 4l)¹⁴⁶ ile Kerkenes Dağı'ndaki (Pteria '?') Apadana yapısı (Fig. 4m)¹⁴⁷ olarak düşünülen mimari kalıntılar, Pers Dönemi ile ilişkili olarak görülmektedir. Orta-Kuzey Anadolu'da ise Oluz Höyük'te altı adet taş kaidesiyle "Apadana"¹⁴⁸ olarak düşünülen yapı kalıntısı, Pers "Kutsal Yolu"¹⁴⁹ ve bu yolun sonlandığı noktada tespit edilmiş

¹³⁶ Dönmez, 2013a: Res. 39-44; Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 61; Dönmez, 2015a: 469; Özdemir-Işıklı, 2020: 23.

¹³⁷ Henrickson, 1993: Fig. 16-17; Henrickson, 1994: 127, Fig. 10. 7.

¹³⁸ Von der Osten, 1937: 19-78.

¹³⁹ Bossert, 2000: 74-92, Pl. 39-51.

¹⁴⁰ Matsumura, 2005: Pl. 203-232.

¹⁴¹ Özgüç, 1982: Lev. 63: 4, 64: 1a-b.

¹⁴² Özdemir-Işıklı, 2020: Fig. 20-22.

¹⁴³ Dönmez, 2015a: 469-470, Fig. 9; Kandaz, 2016: 46-60, 89-92, Tablo 4A-D.

¹⁴⁴ Dönmez, 2015a: 469-470, Fig. 10.

¹⁴⁵ Dönmez, 2013a: Res. 49a-c; Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 59-61; Dönmez, 2015a: 469, 471, Fig. 13; Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2015: 55, Fig. 33a-c.

¹⁴⁶ Nevşehir'deki Andron yapısına ait kalıntılar için bkz. Yenipınar, 2005: 21.

¹⁴⁷ Summers, 2006: 198; Summers, 2007: 256. G.D. Summers'ın Kerkenes Dağ yerleşiminin Herodotos'un bahsettiği Pteria olabileceği önerisi, Ş. Dönmez tarafından; saray kompleksi, megaron yapıları, Phryg yazıtları ve bazı küçük buluntular ışığında, burasının Kaşku Ülkesi sınırları içerisinde kalan Phryg kolonisi olabileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Bkz. Dönmez, 2016: 20.

¹⁴⁸ Dönmez, 2018: 27-28.

¹⁴⁹ Dönmez, 2012a: 155-156; Dönmez, 2012b: 142, 145; Dönmez, 2013b: 364-365; Dönmez, 2015a: 469-470, Fig. 7-8. Ş. Dönmez, Oluz Höyük'teki Pers Yolu'nun Daskyleion'daki örnek ile paralellğine dikkat çekmektedir. Bkz. Dönmez, 2015a: dipnot 12; Dönmez, 2015b: 97, Harita 3.

törensels ateş çukuru işlevi gördüğü düşünölen bir "Ateşgede"ye (Pyraetheia)¹⁵⁰ ait bulgular (Fig. 4g), mimari olarak bu dönemi aydınlatan diğere önemli örneklerdir.

Orta Anadolu'da her ne kadar bazı Pers Dönemi'ne ait yapı kalıntılarının varlığı bilinse de Batı Anadolu'da Daskyleion'un hemen yakınında yer aldığı gibi krali yaşamın (Imatatio Regis) vazgeçilmez bir örneğı olan *paradeisos* varlığı kesinleşmemiştir. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar ile birlikte, Oluz Höyük'teki güçlü Pers Dönemi varlığı ve Kızılırmak kavsi içindeki doğal peyzajı ve de av olanakları dikkate alınarak, Oluz Höyük yakınında da bir *paradeisosun* (Yapay cennet-Av bahçesi) varlığı düşünölmektedir¹⁵¹. Oluz Höyük'teki tabakalarda gözlenen su taşkın izleri, su yumuşakçası kabukları ve su kuşu kemikleri gibi bulgular, höyüğün Çekerek Irmağı'na olan yakın konumu da dikkate alınarak, bölgede Pers Dönemi'nde bir göl olabileceğı şeklinde yorumlanmaktadır ¹⁵².

Dinsel olarak Batı Anadolu ve çevresinde olduğı gibi Orta Anadolu ve çevresinde de Zerdüştinanca sahip bir topluluğun olduğı; özellikle Kayseri Bünyan ilçesinde bulunmuş *Magos* kabartmalı sunak (Fig. 3m), Kastamonu Tosya ilçesindeki *Magos* kabartmalı Afirözü Rölyefi (Fig. 3n) ve Oluz Höyük'teki Ateşgede (Pyraetheia) (Fig. 4g) olarak düşünölen çukur verileri ışığında anlaşılmaktadır. Orta Anadolu'nun volkanik bir arazi yapısına sahip olması, ateş kültü ile ilişkili Zerdüştinancının diğere bölgelere göre daha yaygın olmasını da muhtemel kılmaktadır¹⁵³. Antik coğrafyacı yazar Strabon (MÖ 64-MS 21), Kappadokia'da ebedi ateşlerin yandığı etrafı kapalı ve üstü açık Ateşgedeler'in (Pyraetheia) var olduğunu belirterek, bu durumun önemli bir belgesini sunmaktadır¹⁵⁴. Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde Strabon tarafından gözlenmiş olan bu durum, yüksek olasılıkla Pers kültürü ile ilişkili olan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne değin post-süreçsel olarak devam eden bir inanç ile ilişkili olmalıdır. Orta Anadolu ve çevresinde, bu inanç sistemine veya geçmişten gelen ölü gömme geleneklerine ilişkin veriler oldukça azdır. Batı ve Orta-Batı Anadolu'da Daskyleion ve Sardeis satraplık merkezleri çevresindeki, günümüz Balıkesir, Manisa, Uşak ve Afyon gibi yerleşimlerde görölen Lydia ve Phryg etkili tümölüsler, Pers Dönemi içerisinde de yoğun olarak tercih edilmiştir. Ancak Orta Anadolu ve çevresindeki coğrafyada çok sayıda tümölüs görölmesine karşın, bu tümölüslere yönelik araştırma eksikliklerinden kaynaklı, içlerinde Pers Dönemi etkili örneklerin varlığı pek bilinmemektedir. Kappadokia Satraplığı'nın merkezi olarak düşünölen Mazaka'nın¹⁵⁵ yer aldığı günümüz Kayseri ilindeki Erciyes (Argaios) Dağı'nı gören Kayseri ve Nevşehir Ova ve Platoları'nda çok sayıda tümölüsün olduğı görölmektedir. İlerleyen dönemlerde bu tümölüslerde yapılacak kazı çalışmaları, tıpkı Batı Anadolu ve çevresindeki satraplık merkezlerinde olduğı gibi Pers Dönemi ölü gömme gelenekleri ve inanç sistemleri hakkında da fikir verebileceğini olası kılmaktadır.

¹⁵⁰ Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2015: 44, Fig. 11-12. Oluz Höyük'teki Ateşgede'nin Zerdüştin inanç ile ilişkisi üzerine ayrıntılı araştırma için ayrıca bkz. Saba, 2019: 67-96.

¹⁵¹ Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 63; Dönmez, 2015b: 92.

¹⁵² Dönmez, 2016: 66-71.

¹⁵³ Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2015: 48.

¹⁵⁴ Strabon, XV.3.15.

¹⁵⁵ Briant, 2002: 709-713.

Değerlendirme ve Sonuç

Pers/Akhaemenid Hanedanlığı İran'da merkezi bir güç olarak ortaya çıktıktan sonra, Anadolu topraklarına göz dikmiş ve ilk iş olarak da Med Hanedanlığı'nı ortadan kaldırmıştır. Anadolu'nun doğusunda Urartu ve güneydoğusundaki Assur gibi güçlü Krallıklar'ın yıkılması, bu bölge yerleşimlerinde bir otorite boşluğuna sebep olmuştur. Bu durumdan faydalanan Pers Krallığı, askeri bir güç olarak Anadolu'ya MÖ 6. yüzyıl ortalarından itibaren girmeye başlamış ve Orta Anadolu'ya kadar sorunsuz ilerlemeyi başarmıştır. Orta Anadolu'da da bu dönemin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki durumdan farklı olmadığı, burada da Phryg Krallığı'nın yıkılması sonrasında bir otorite boşluğunun olduğu anlaşılmaktadır. Aynı dönemde yalnızca Anadolu'nun batısında egemenliğini sağlamlaştırmış olan Lydia Krallığı, otoriter bir güç olarak yer almaktadır. Anadolu'nun doğusu ve merkezinde gerçekleşen Pers Krallığı'nın yayılcı politikasından rahatsız olan Lydia Krallığı, Pers Krallığı ile savaşmaya karar vermiştir. Orta Anadolu'nun merkezinde, günümüz Pteria (Kerkenes Dağı ?) olarak bilinen yerleşime yakın bir yerde yapılan savaşta, Lydia Krallığı geri çekilme kararı almış ve bu durum Pers Krallığı'nın batıda Lydia Krallığı'na son vermesine neden olmuştur. Böylece neredeyse tüm Anadolu'ya egemen olan Pers Krallığı, imparatorluk seviyesine ulaşmış bir güç olmayı başarmıştır. 200 yılı aşkın bir süre devam edecek olan Anadolu'daki bu Pers egemenliği, az ya da çok tüm bölgelerde yeni bir kültürel dönemin oluşumunu da başlatmıştır.

Anadolu'nun kültürel bir bütünlüğünden neredeyse hiçbir dönemde bahsetmek mümkün değildir. Hele ki arkeolojik veriler ışığında Anadolu'nun Pers Dönemi, bazen bölgeler arasında değil birbirine yakın yerleşimler arasında bile farklı şekilde gelişen kültürel izleri yansıtabilmektedir. Anadolu'nun Pers hâkimiyeti altındaki bu dönemi, birbirinden keskin hatlar ile ayrılan bir kültürden ziyade, neredeyse kendinden önceki tüm kültürel değerlerin bir potada eritilip yeniden yoğrulduğu ve bize küçük yansımalarını sunduğu bir geçiştir. Makale kapsamında Anadolu'nun yeni bir kültürel geçiş sahne olan bu dönemi; en azından kültürel olarak bazı ortak noktalarını yakalayabildiğimiz Batı Anadolu ve çevresi, Doğu Anadolu ve çevresi ile Orta Anadolu ve çevresi şeklinde ele alınmıştır.

Pers İmparatorluğu, Anadolu'da hâkim güç olduktan sonra, bölgeler arası bazı yerleşimlerde idari merkezler oluşturmuştur. Bu merkezlere de satrap adı verilen yöneticiler atanmıştır. Dönemsel olarak bazı yerleşimlerde gerek görüldüğünde, yerel hanedanlıklardan kendi yönetim anlayışına sadık olduğu düşünülen temsilciler de buna eklenmiştir. Batı Anadolu'da net olarak Daskyleion ve Sardeis merkezli satraplıkların olduğu bilinmektedir. Bunun dışında, Karia ve Lykia'da da yerel beylerin Sardeis merkezli alt satraplıklar oluşturduğu görülmektedir. Orta Anadolu'da Mazaka merkezli olarak düşünülen Kappadokia Satraplığı, Güney Anadolu'da Tarsos merkezli vasa kralların yönettiği Kilikia Satraplığı ve son olarak Doğu Anadolu'da konumu net olarak bilinmeyen bir satraplığın (büyük olasılıkla Tuşba?) olduğu tarihi verilerden anlaşılmaktadır. Pers İmparatoru I. Dareios ve I. Kserkses Dönemleri'nde yaptırılan Persepolis'teki Apadana kabartmalarında, Anadolu'dan Ionia, Lydia, Kappadokia ve Armenia halklarının hediyeler getirdiği görülmektedir. Bu durum, Anadolu'nun çeşitli kültürel değerlere

sahip yönünü ortaya koyan önemli bir görseli olarak bilinmektedir. Anadolu'da da bu görsellik, bölgeler arasında yoğunluk farklılıklarıyla ortadadır. Özellikle Doğu Anadolu ve çevresinde; cılız bir Post-Urartu ve Post-Assur etkili bir kültürel dönemin başladığı ve Pers Dönemi'nde de bu cılız bulguların devam ettiği görülmektedir. Batı Anadolu ve çevresinde; ithal Hellen mallarının hemen hemen her yerleşimde rastlanan özelliği yanı sıra, Hellen, Anadolu ve Pers içeriklerin dâhil edildiği bir dönem de söz konusudur. Bunun yanı sıra Lydia geleneğinden bilinen kültürel bazı bulgular eşliğinde, özellikle tümülüs geleneğinin de unutulmadığı adeta bir Post-Lydia akımının da bazı yansımaları karşımıza çıkabilmektedir. Orta Anadolu ve çevresinde ise bu dönem, adeta tüm bölgelerin kavşağında hem doğu hem de batının birçok ortak noktasını alan; ama aynı zamanda kendine özgü ünük eserler ile de karşımıza çıkan bir durum ortaya koymaktadır. Örnek olarak; Eski Phryg geleneğinden bilinen kaya mezarlarının plan şeması aynen uygulanırken, bunlara Hellen karakterli ikonografik unsurlar yanı sıra, Pers karakterli ikonografilerin de dâhil edildiği görülmektedir. Bununla birlikte yine Phryg geleneğinden bilinen bazı seramiklerin adeta devamı niteliğinde yansımaları sunan bulgular dışında, tümülüs gelenekleri ile de adeta bir Post-Phryg etkisi de hissedilebilmektedir. Ancak yine de Anadolu'nun tüm bölgelerindeki farklılıkları ve bazı ortak noktaları, her ne kadar bu dönemde yakalayabilmek mümkün olsa da bu dönemi anlamak ve bütünü kavrayabilmekte ciddi eksikliklerin olduğu da şüphe götürmez bir gerçektir.

398

OANNES
4 (2)

Batı Anadolu ve çevresinde hissedilen Persli yaşam tarzının özellikle soylu kesim tarafından benimsendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu durumu kanıtlayan ve çoğunlukla plastik eserlerde karşımıza çıkan; Persli yönetici kabartmaları, *Magos* giyimli kabartmalar ve yine Pers giyimli insan figürleri gibi unsurlar, hep kendilerini Persli bir toplum olarak gösterme çabalarıyla açıklanabilir. Bu durumu yansıtan bazı bulgular ışığında, Orta Anadolu ve çevresindeki bazı yerleşimlerde de bu izler gözlenebilmektedir. Bunun aksine Doğu Anadolu ve çevresinde az sayıda veri olmasına karşın, Pers İmparatoru I. Kserkses'in bölgede hâkimiyetin kendisinde olduğunu vurguladığı epigrafik veriler, Batı Anadolu ve çevresinde olduğu gibi kralı taklit eden bir yaşam tarzından ziyade, yerel/bölgesel özelliklerin korunmuş olma ihtimalini arttırmaktadır. Ayrıca bu dönem hakkında bilgiler veren Herodotos ve Ksenophon'dan da anladığımız kadarıyla, bölge halkının Pers İmparatorluğu'na bağlı olmasına karşın, kendi içlerinde olan kargaşalar ile meşgul oldukları da anlaşılmaktadır. Özellikle bu dönemde, dağlık alanlarda yaşayan olasılıkla Urartu Krallığı ardıllarının, kendi içlerindeki gerginlikler ile bölgede daha ön planda olan Armenia Satraplığı (Herodotos'a göre 13. ve 18. Satraplıklar) arasındaki gerginlikler, tüm bölge genelinde Urartu Krallığı'nda güçlü bir yapılaşmanın aksine, cılız yerleşim alanlarının tercih edildiğini göstermektedir.

Coğrafi ve kültürel yakınlıklarını göz önünde bulundurarak, özellikle Pers kültürünün Doğu Anadolu ve çevresinde, mevcut düzene çok fazla yaptırımı olmadığı görülmektedir. Hatta antik metinler ve arkeolojik kalıntılar ışığında da Persler'in bu bölgeye çok fazla nüfuz etmediği, Doğu Anadolu ve çevresindeki otorite boşluğu ve boylar arasındaki gerginlikleri de kendi hâkimiyeti lehine çevirdiği anlaşılmaktadır. Doğu Anadolu ve çevresinde

yüksek olasılıkla bu durum bu şekilde yaşanırken, Anadolu'nun iç kısımları ve batısında ise merkezden atanan satraplar veya merkezin onay verdiği yerel yöneticiler himayesiyle Pers geleneklerine yabancı olan topluma, yaşam şekilleri ve bu yaşam şekillerini benimseten (zorlayıcı olmayan) bir propagandanın (özellikle ikonografik) uygulandığı anlaşılmaktadır. Bu durumu ile de Persler'in nüfuz ettiği bölgelerde, siyasi ve kültürel yapıları dikkate alarak ihtiyaca yönelik propagandasını belirlediğini söyleyebiliriz.

Orta ve Batı Anadolu ile çevrelerinde kısmen Pers Dönemi'ni daha iyi anlamamızı kolaylaştıran bulguların varlığına karşın, Doğu Anadolu ve çevresinde, Pers Dönemi'ne özgü kazı çalışmalarının yetersizliği ve mevcut verilerin de daha açıklayıcı çalışmalara muhtaçlığı sebebiyle, sorunsal birçok problemlerin halen beraberinde geldiği açıktır. Aynı şekilde Doğu Anadolu ve çevresinde Urartu ve Assur Dönemleri sonrası; kısa bir dönem Urartu ve Assur ardılı bir gelenek ile Med toplumunun bölgedeki varlığı, Pers İmparatorluğu'nun bölgedeki merkezi/merkezleri ile kırsallarındaki araştırma eksiklikleri gibi nedenler, bölge genelindeki bu dönemi anlamamızı güçleştirmektedir. Elde olan bulgular ile hem Doğu Anadolu ve çevresi hem de Orta ve Batı Anadolu ile çevrelerindeki az da olsa birbirine benzer, Pers maddi kültürüne özgü kalıntılar gözlenebilmektedir. Özellikle yeme-içme kültürüne ilişkin Pers tipi kâse gibi bulguların her üç bölgede de benzer olması, Orta Anadolu ve civarının bu durumda bir kavşak pozisyonunda olduğunu göstermektedir. Doğu-Batı arasındaki Pers Dönemi'ni daha iyi anlamamız için özellikle Orta Anadolu ve çevresinde, Oluz Höyük dışındaki farklı yerleşimlerde yapılacak sistematik kazı çalışmaları ile bu tür konulara daha farklı bilgiler sunacak verilerin ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir.

Kaynakça

- ALGAZE, G.-HAMMER, E.-PARKER, B., 2012. "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: Final Report of the Cizre Dam and Cizre-Silopi Plain Survey Areas", *Anatolica*, XXXVIII, ss. 1-115.
- ATEŞLİER, S., 2001. "Observation on an Early Classical Building of the Satrapal Period at Daskyleion", *Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma 15-18 August 1997, Achaemenid Anatolia XCII*, Ed.: Tomris Bakır-Heleen Sancisi-Weerdenburg, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, ss. 147-168.
- ATEŞLİER, S., 2002. "Pers Ölü Gömme Geleneğinde Cenaze Harmamaksa'ları", *Olba*, V, ss. 77-95.
- ATEŞLİER, S., 2017. "Anadolu'da Pers Dönemi Yapıları/Architecture During the Persian Period in Anatolia", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 162-173.
- BAKIR, T., 1988. "Daskyleion", *Höyük*, 1, ss. 75-84, Fig. 1-18.

- BAKIR, T., 2003. "Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Hellespontine Phrygia Bölgesi Akhaemenid Satraplığı", *Anadolu/Anatolia*, 25, ss. 1–26.
- BAKIR, T., 2007. "Auswertung der Keramik für eine relative Chronologie im perserzeitlichen Daskyleion", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 167–176.
- BAKIR, T., 2011. *Balıkesir'in Eski Çağlardaki Valilik Merkezi: Daskyleion*, Balıkesir Valiliği Yayınları, Balıkesir.
- BAKIR, T., 2017. "Anadolu'da Perslerin İzinde/Tracing the Persians' Footsteps in Anatolia", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren–Çiçek Karagöz–Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 2–11.
- BAKIR, T.–ÇİLİNGİROĞLU, A., 1980. "Kaleköy 1979" *Anatolian Studies*, XXX, ss. 219–221.
- BAKIR, T.–ÇİLİNGİROĞLU, A., 1987. "Kaleköy Excavations 1978-1979", *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları, TEKDAM*, I/3, ss. 157–182.
- BARRINGER, J.M., 2008. *Art, Myth, and Ritual in Classical Greece*, Cambridge University Press, Cambridge.
- BENDORF, O.–NIEMANN, G., 1889. *Das Heroon von Gjölbashi-Trysa*, Druck und Verlag von Adolf Holzhausen, Wien.
- BITTEL, K., 1952. "Ein persischer Freueraltar aus Kappadokien", *Satura: Früchte aus der Antiken Welt, Festschrift für Otto Weinreich*, Verlag für Kunst und Wissenschaft, Baden, ss. 18–29.
- BITTEL, K., 1956. "Kapadokyada Bulunan Bir Ateş Sunağı", *Türk Arkeoloji Dergisi*, VI/2, ss. 35–42.
- BİLGİ, Ö., 1984. "1983 Dönemi Malatya-Köşkerbaba Höyük Kurtarma Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, VI, ss. 49–54.
- BİLGİ, Ö., 1987. "Köşkerbaba Höyük Demir Çağ Mimarisi", *Anadolu Demir Çağları*, I, Ed.: Altan Çilingiroğlu, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, ss. 1–5.
- BLAYLOCK, S., 2017. "Fırat Üzerinde Tille Höyük'te Akhaimenid Tabakası ve Güneydoğu Anadolu'da Akhaimenid Arkeolojisi İçin Diğer Bulgular/The Achaemenid Level at Tille Höyük on the Euprates and Other Evidence for Achaemenid Archaeology in South-East Anatolia", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians, Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren–Çiçek Karagöz–Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 390–407.
- BOARDMAN, J., 1995. *Greek Sculpture: The Late Classical Period*, Thames and Hudson, London.
- BOARDMAN, J., 2000. *Persia and the West: An Archaeological Investigation of the Genesis of Achaemenid Art*, Thames and Hudson, London.

- BOSSERT, E.M., 2000. *Die Keramik phrygischer Zeit von Boğazköy: Funde aus den Grabungskampagnen 1906, 1907, 1911, 1912, 1931-1939 und 1952-1960*, Philipp von Zabern, Mainz.
- BRIANT, P., 1991. "De Sardes À Suse", *Achaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in A New Empire*, Ed.: Amélie Kuhrt - Heleen Sancisi-Weerdenburg, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, ss. 67-82.
- BRIANT, P., 2002. *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Trans.: Peter Daniels, Eisenbrauns, Indiana.
- BRIANT, P., 2017. "Persler Kimdir?/Who are the Persians?", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 12-23.
- BRUNS-ÖZGAN, C., 1987. *Lykische Grabreliefs Des 5. und 4. Jahrhunderts V. Chr.*, Ernst Wasmuth, Tübingen.
- BULUT, H., 2017. "Yeryüzü Cennetleri: Pers Bahçeleri ve Paradeisosları/ Earthly Paradises: Persian Gardens and Paradeisoi", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 174-186.
- BURN, A.R., 1984. *Persia and the Greeks: The Defence of West c. 546-478 B.C.*, Stanford University Press, Standford.
- CAHILL, N., 1988. "Taş Kule: A Persian-Period Tomb near Phokaia", *American Journal of Archaeology*, 92, ss. 481-501.
- CAHILL, N., 2017. "Lydia Satraplığı/The Satrapy of Lydia", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 308-331.
- CALMEYER, P., 1993. "Die Gefäße auf den Gabenbringer-Reliefs in Persepolis", *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 26, ss. 147-160, Taf. 43-50.
- CALMEYER, P., 2009. *Die Reliefs der Gräber V und VI in Persepolis*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz.
- CASABONNE, O., 2007., "The Formation of Cappadocia: Iranian Populations and Achaemenid Influence", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen-Olivier Casabonne-Şehrazat Karagöz-Oğuz Tekin, İstanbul, Turkish Institute of Archaeology, ss. 103-106.
- CASABONNE, O.-GABRIELLI, M., 2007., "A Note on Persian Armours", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen-Olivier Casabonne-Şehrazat Karagöz-Oğuz Tekin, İstanbul, Turkish Institute of Archaeology, ss. 265-270.

- COŞKUN, G., 2006. “Daskyleion’dan Bir Akhaimenid Kâse”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 122, ss. 51–62.
- COŞKUN, G., 2011. “Achaemenid Bowls from Seyitömer Höyük”, *Olba*, XIX, ss. 57–79.
- CURTIS, J.–SIMPSON, ST.J., 2010. “Editors’ Introduction”, *The World of Achaemenid Persia: History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East*, Ed. John Curtis–John Simpson, I. B. Tauris & Co Ltd, New York, ss. xiii–xvii.
- ÇOKAY-KEPÇE, S., 2010. “Anadolu Arkeolojisinde Ortak Kavram, Ortak Dil Kullanımı Üzerine”, *Haberler*, 29, ss. 1–4.
- ÇOKAY-KEPÇE, S., 2017. “Anadolu’da Bulunmuş Pişmiş Toprak Akhaimenid Kâse ve Phialeler: Genel Bir Değerlendirme/Achaemenid Terracotta Bowls and Philae Found in Anatolia: An Overview”, *Persler Anadolu’da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren–Çiçek Karagöz–Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 224–237.
- ÇOKAY-KEPÇE, S.–RECKE, M., 2007. “Achaemenid Bowls in Pamphylia”, *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, İstanbul, Turkish Institute of Archaeology, ss. 83–95.
- DANDAMAEV, M.A., 1989. *A Political History of the Achaemenid Empire*, Trans.: Willem Wogelsang, Brill, Leiden.
- DEDEOĞLU, H., 1996. “Harta Abidintepe Tümülsü Kazı Çalışmaları”, *Arkeoloji Dergisi*, 4, ss. 197–206.
- DIE FRAGMENTE DER GRIECHISCHEN HISTORIKER. *Die Fragmente Der Griechischen Historiker (FGrHist) 1-XV*, Der.: Felix Jacoby, E.J. Brill, Leiden-New York-Köln, 1995.
- DIODORUS SICULUS. *Loeb Classical Library: Diodorus Siculus Library of History, Books XV.20-XVI.65*, Trans.: Charles Lawton Sherman, Harvard University Press, Cambridge, 1952.
- DİLER, A., 2020. “The Hekatomneion in Mylasa: Preliminary Studies on the Cult”, *Karia and the Dodekanese Cultural Interrelations in the Southeast Aegean I: Late Classical to Early Hellenistic*, Ed.: Poul Pedersen–Birte Poulsen–John Lund, Oxbow, Oxford/Philadelphia, ss. 87–106.
- DOĞAN, T.–TOSUN, M., 2021. “Kommagene Kralı I. Antiokhos’un Deksisosis Betimli Stelleri”, *Eskiçağ’da Savaş ve Diplomasi*, Ed.: Gülgüney Masalçı Şahin–Alican Doğan, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 387–438.
- DÖNMEZ, Ş., 2006. “Anadolu ev Ön Asya ‘Bit-Hilani’leri”, *Tarih Boyunca Saray, Hayatı ve Teşkilatı*, “Globus” Dünya Basımevi, İstanbul, ss. 13–23.
- DÖNMEZ Ş., 2012a. “Oluz Höyük Kazısı Beşinci Dönem (2011) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, *Colloquium Anatolicum*, XI, ss. 151–178.

- DÖNMEZ, Ş., 2012b. “Karadeniz’de Persler: Oluz Höyük”, *Aktüel Arkeoloji*, 25, ss. 140–145.
- DÖNMEZ, Ş., 2013a. “Oluz Höyük: Kuzey-Orta Anadolu’nun Kralî Pers Merkezi”, *Güneş Karadeniz’den Doğar: Sümer Atasoy Armağanı/Lux ex Ponto Euxino: Studies Presented in Honour of Sumer Atasoy*, Ed.: Şevket Dönmez, Hell Yayıncılık, Ankara, ss. 103–140.
- DÖNMEZ, Ş., 2013b. “Oluz Höyük: Preliminary Results for the Hellenistic Period and Iron Ages Layers”, G.R. Tsetskhladze et al. (eds.), *The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millenium BC-5th Century AD)*, Ed.: Gocha Tsetskhladze–Sümer Atasoy–Alexandru Avram–Şevket Dönmez–James Hargrave, Archaeopress, Oxford, ss. 363–371.
- DÖNMEZ, Ş., 2015a. “Achaemenid presence at Oluz Höyük, north-central Anatolia”, *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC-10th Century AD)*, Ed.: Gocha Tsetskhladze–Alexandru Avram–James Hargrave, Archaeopress, Oxford, ss. 467–473.
- DÖNMEZ, Ş., 2015b. “Oluz Höyük Kazıları Işığında Kuzey–Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) Akhaimenid Varlığına Güncel Bir Bakış”, *TÜBA-AR*, 18, ss. 71–107.
- DÖNMEZ, Ş., 2016. *Anadolu ve Ermeniler: Kızılırmak Havzası Demir Çağı Toplumunun Doğu Anadolu Yaylasına Büyük Göçü/Anatolia and Armenians: Great Exodus of the Halys Basin Iron Age Community to the Eastern Anatolian Plateau*, Anadolu Öntarih Yayınları, İstanbul.
- DÖNMEZ, Ş., 2018. “Amasya-Turhal Oluz Höyük’te Pers mimarisinin ‘temelleri’ bulundu”, *#tarih dergi*, 54, ss. 26–29.
- DÖNMEZ, Ş.–SABA, M., 2019. “Anadolu Demir Çağı Pers Tarihi ve Oluz Höyük (Kritalla)/Anatolian Iron Age Persian History and Oluz Höyük (Kritalla)”, *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları / Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires*, Ed.: Aynur Özfirat–Şevket Dönmez–Mehmet Işıklı–Mona Saba, İstanbul, Ege Yayınları, ss. 1–65.
- DÖNMEZ, Ş.–YURTSEVER-BEYAZIT, A., 2014. “Oluz Höyük: Pontik Kappadokia’da Çokkültürlü Bir Yerleşme”, *“Yar ile Gezdiğim Dağlar” Amasya*, Ed.: Filiz Özdem–Ali Konyalı–Tarkan Kutlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 51–71.
- DÖNMEZ, Ş.–YURTSEVER-BEYAZIT, A., 2015. “Oluz Höyük Kazısı Sekizinci Dönem (2014) Çalışmaları: Sonuçlar ve Değerlendirmeler”, *Colloquium Anatolicum*, XIV, ss. 29–59.
- DYSON, R.H., 1999a. “Triangle-Festoon Ware Reconsidered”, *Iranica Antiqua*, XXXIV, ss. 115–144.
- DYSON, R. H., 1999b. “The Achaemenid painted Pottery of Hasanlu IIIA” *Anatolian Studies*, 49, ss. 101–110.
- ERDOĞAN, A., 2007. “Beobachtungen zur achämenidischen Architektur Daskyleions”, *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures*

in *Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 177–194.

- ERPEHLİVAN, H., 2021. “Anatolian-Persian Grave Stelae from Bozüyük in Phrygia: A Contribution to Understanding Persian Presence and Organisation in the Region”, *Anatolian Studies*, 71, ss. 59–74.
- FARKAS, A., 1974. *Achaemenid Sculpture*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten, İstanbul.
- GATES, C., 2012. “İssos-Şehir ve Savaş: Perslerin Sonu”, *Aktüel Arkeoloji*, 25, ss. 132–139.
- GROPP, G., 2009. “Die Darstellung der 23 Völker auf den Reliefs des Apadana von Persepolis”, *Iranica Antiqua*, XLIV, ss. 283–359.
- GUSMANI, R.–POLAT, G., 1999a. “Manes in Daskyleion”, *Kadmos*, 38, ss. 137–162.
- GUSMANI, R.–POLAT, Y., 1999b. “Ein Neues Phrygisches Grotto aus Daskyleion”, *Kadmos*, 38, ss. 59–64.
- HELLSTRÖM, P.–THIEME, T., 1994. “The Androns at Labraunda”, *Medelhavsmuseet Bulletin*, 16, ss. 59–74.
- HELLSTRÖM, P., 1994. “Architecture: Characteristic Building-types and Particularities of Style and Techniques, Possible Implications for Hellenistic Architecture”, *Hekatomnid Caria and the Ionian Renaissance (Acts of the International Symposium at the Department of Greek and Roman Studies, Odense University, 28-29 November 1991)*, Ed.: Jacob Isager, Odense University Press, Odense, ss. 36–56.
- HENRY, O.C., 2017. “Hysaldomos’un Oğlu Hekatomnos: Pers Tarihinde Benzersiz Bir Kişilik/Hecatomnus, Son of Hyssaldomus: An Unicum in Persian History”, *Persler Anadolu’da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren–Çiçek Karagöz–Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 350–367.
- HERODOTOS. *Herodot Tarihi*, Çev.: Müntekin Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- HEWSEN, R.H., 1983. “Introduction to Armenian Historical Geography II: Boundaries of Achaemenid Armenia”, *Revue des Etudes Arméniennes*, XVII, ss. 123–143.
- IŞIK, F., 2020. “Hekatomnos Lahdi/The Sarcophagos of Hekatomnos”, *Mylasa Uzunyuva Hekatomneion’u/Uzunyuva Hekatomneion in Mylasa*, Ed.: Adnan Diler, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 199–287.
- IŞIKLI, M., 2010. “The Results of Surveys in The Environs of The Urartian Fortress of Altıntepe in Erzincan, Eastern Anatolia (Investigations of Public Settlement Areas and Observations on The Post Urartian Period)”, *Proceedings of The 6th International Congress on The Archaeology of The Ancient Near East (ICAANE 6)*, Ed.: Paolo Matthiae, Harrassowitz, Wiesbaden, ss. 265–278.

- İŞIKLI, M.–ÖZDEMİR, M.A., 2019. “Erzincan, Saztepe (Cimintepe II): Akhaimenid Dönemi İçin Bölgesel Bir Merkez/Saztepe (Cimintepe II), Erzincan: A Regional Centre for the Achaemenid Period”, *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları/Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires*, Ed.: Aynur Özfirat-Şevket Dönmez-Mehmet Işıklı-Mona Saba, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 351–382.
- İŞIKLI, M.–PARLITI, U., 2019. “Doğu Anadolu'nun Geç Demir Çağı: Sorunlar ve Çözümsel Perspektifler/The Late Iron Age in East Anatolia: Problems and Analytical Perspectives”, *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları/Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires*, Ed.: Aynur Özfirat-Şevket Dönmez-Mehmet Işıklı-Mona Saba, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 181–215.
- İŞİN, G., 2007. “An Achaemenid Stamp Seal from Patara”, *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen-Olivier Casabonne-Şehrazat Karagöz-Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 75–82.
- İREN, K., 2010. “A New Discovery in Dascylium: the Persian Destruction Layer”, *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East 2*, Ed.: Paolo Matthiae-Frances Pinnock-Lorenzo Nigro-Nicolò Marchetti, Harrassowitz, Wiesbaden, ss. 249–263.
- İREN, K., 2012. “Daskyleion Tümülüslerine Çarpıcı Bir Örnek: Koru Tümülüsü”, *Aktüel Arkeoloji*, 25, ss. 73, 75.
- İREN, K.–ATAY, Ç., 2012. “Daskyleion: Pers Satrabının Gölgesinde”, *Aktüel Arkeoloji*, 25, ss. 68–75.
- İREN, K.–KASAR, Ö., 2021. “Ein Relief aus Daskyleion”, *Antike Welt*, 6/21, s. 4.
- İREN, K.–YILDIZHAN, H., 2017. “Pers Daskyleionu: Güney Marmara Bölgesi'nde Bir Satraplık Merkezi/Persian Dascyleum: a Satrapal Center in Southern Marmara Region”, *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 332–349.
- İZMİRLİGİL, Ü. 1975. “Uşak-Selçikler Tümülüsleri”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 22/1, ss. 41–69.
- KALKAN, H., 2008. *M.Ö. 6-4. Yüzyıllarda Doğu Anadolu: Arkeolojik Veriler Işığında Tarihsel ve Kültürel Değerlendirme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- KALKAN, H., 2009. “Akhaimenid Armenia, At ve Rhyta” *Arkeoloji Dergisi*, XIII/I, ss. 141–148.
- KALKAN, H., 2011. “Doğu Anadolu'da Geç Demir Çağ Sorunlar ve Gözlemler”, *Olba*, XIX, ss. 47–56.

- KALKAN, H., 2013. "Eine königliche tradition auf dem Siedlungshügel Karagündüz: Imitatio Regis?", *International Human and Sciences*, 10/2, ss. 707–718.
- KALKAN, H., 2014. "Doğu Anadolu'da Bir Post Urartu Formu: Tankard", *Scripta: Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar Veli Sevin'e Armağan/Scripta: Essays in Honour of Veli Sevin A Life Immersed in Archaeology*, Ed.: Aynur Özfirat, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 211–214.
- KALKAN, H., 2020., "Lydia Keldağı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10/20, ss. 205–216.
- KALKAN, H.–COŞKUNTUNA-GÜRSEL, A., 2014. "Lydia'da Pers Etnisitesine Ait Arkeolojik Bir Veri Değerlendirmesi", *International Human and Sciences*, 11/1, ss. 836–845.
- KAMIŞ, Y., 2005., *Geç Demir Çağı Mezraa-Teleilat Pişmiş Toprak Astarte Levhaları ve Pers Atlı Figürinleri: Arkeolojik ve Kültürel Bir Değerlendirme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KANDAZ, C., 2016. *Oluz Höyük Kazıları Işığında Akhaimenid Kâseler ve Anadolu'daki Yayılımı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KAPTAN, D., 2007. "A Channel of Communication: Seals in Anatolia during the Achaemenid Period", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen-Olivier Casabonne-Şehrazat Karagöz-Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 275–290.
- KAPTAN, D. 2010, "Clay Tags from Seyitömer Höyük in Phrygia", *The World of Achaemenid Persia: History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East*, Ed. John Curtis-John Simpson, I. B. Tauris & Co Ltd, New York, ss. 361–368.
- KAPTAN, D., 2017. "Anadolu'da Pers Dönemi Mühürleri/Seals from Achaemenid Anatolia", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 254–269.
- KARAGÖZ, Ş., 2005. "Küçük Asya Tipi Greko-Pers Bir Eser; Bünyan Sunağı", *Anadolu Araştırmaları*, 18/2, ss. 137–152.
- KAYA, M.A., 2018. "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", *CEDRUS*, VI, ss. 159–179.
- KIZIL, A., 2020. "Uzunyuva Kutsal Alanı ve Hekatomneion Mimarisi/The Sacred Precinct of Uzunyuva and the Architecture of the Hekatomneion", *Mylasa Uzunyuva Hekatomneion'u/Uzunyuva Hekatomneion in Mylasa*, Ed.: Adnan Diler, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 115–197.
- KLINKOTT, H., 2005. *Der Satrap: Ein Achaimenidischer Amtsträger und seine Handlungsspielräume*, Verlag Antike, Frankfurt.
- KOCH, H., 1993. *Achämeniden-Studien*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

- KOCH, H., 2001. *Persepolis: Glänzende Hauptstadt des Perserreichs*, Verlag Philip von Zabern, Mainz am Rhein.
- KÖHLER, J.A., 2020. "Echoes from the Past in A Colonial Encounter? The Ceramic Evidence of the Upper Middle Tigris Region from the Fourth-Second Century BC", *Imperial Connections: Interactions and Expansion from Assyria to the Roman Period (East & West Monographie, 3), Volume, 2, Proceedings of the 5th "Broadening Horizons" Conference (Udine 5-8 June 2017)*, Ed.: Katia Gavagnin-Rocco Palermo, Edizioni Università di Trieste, Trieste, ss. 317-334.
- KÖROĞLU, K. 1995., "Doğu Anadolu Kökenli İnsan (Kadın) Yüzlü Kaplar", *Arkeoloji ve Sanat*, 68, ss. 25-32.
- KÖROĞLU, K., 2008a. "Yukarı Dicle Bölgesinde Yeni Assur Krallığı Sonrasına İlişkin Kültürel Değişimin Tanımlanması: Geç Demir Çağı ve Hellenistik Dönemin İzleri", *Muhibbe Darga Armağanı*, Ed.: Taner Tarhan-Aksel Tibet-Erkan Konyar, Sadberk Hanım Müzesi Yayını, İstanbul, ss. 335-344.
- KÖROĞLU, K., 2008b. "Urartu Kaya Mezar Geleneği ve Doğu Anadolu'daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni", *Arkeoloji ve Sanat*, 127, ss. 21-38.
- KSENOPHON, ANABASIS. *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, Çev. Tanju Gökçöl, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1984.
- KSENOPHON, KYROU PAIDEIA. *Kyros'un Eğitimi (Kyrou Paideia)*, Çev.: Furkan Akderin, Alfa Yanları, İstanbul, 2006.
- KSENOPHON, HELLENIKA. *Yunan Tarihi (Hellenika)*, Çev.: Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- LINTZ, Y., 2012. "Anadolu Pers Sanatı", *Aktüel Arkeoloji*, 25, ss. 152-159.
- MAFFRE, F., 2007., "Example of the Persian Occupation in the Satrapy of Phrygia through the Study of the Population from the Asian Provinces in the Achaemenid Empire (Semites/Iranians)", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen-Olivier Casabonne-Şehrazat Karagöz-Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 225-246.
- MAFFRE, F., 2017. "Pers Hâkimiyeti Altında Anadolu Halkları/The Anatolian People under the Persian Rule", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 52-65.
- MATSUMURA, K., 2005. *Die Eisenzeitliche Keramik in Zentralanatolien aufgrund der Grundlage der Ausgrabung von Kaman-Kalehöyük*, Freie Universität, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Berlin.
- MOOREY, P.R.S., 2000. "Iran and the West: The Case of the Terracotta 'Persian' Riders in the Achaemenid Empire", *Variatio Delectat: Iran und der Westen: Gedenkschrift für Peter Calmeyer*, Ed.: Reinhard Dittman-Barthel Hrouda-Ulrike Löw-Paolo Matthiae-Ruth Mayer-Opificius-Sabine Thürwächter, Ugarit-Verlag, Münster, ss. 469-486.

- OMURA, M., 1994. "A stamp Seal from Kaman-Kalehöyük", *Anatolian Archaeology Studies*, 3, ss. 21–26.
- ÖZDEMİR, H.F., 2007. "Daskyleion'da Taş Kaplar", *Olba*, XV, ss. 13–58.
- ÖZDEMİR, M.A., 2019. "Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Geç Demir Çağı Kazı ve Yüzey Araştırması Verilerinin Genel Bir Değerlendirmesi/A General Evaluation of the Late Iron Age Excavations and Surveys in the Northeastern Anatolian Region", *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları/Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires*, Ed.: Aynur Özfirat-Şevket Dönmez-Mehmet Işıklı-Mona Saba, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 383–402.
- ÖZDEMİR, M.A.-IŞIKLI, M., 2020. "Nevşehir, Suluca Karahöyük Demir Çağı Boya Bezemeli Seramikleri", *Seramik Araştırmaları Dergisi (SRMKA)*, 2, ss. 1–53.
- ÖZGEN, İ.-ÖZTÜRK, J., 1996. *The Lydian Treasure: Heritage Recovered*, Ugur Okman for Republic of Turkey, Ministry of Culture, İstanbul.
- ÖZGÜÇ, T., 1982. *Maşat Höyük II: Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi/A Hittite Center Northeast of Boğazköy*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- PAUSANIAS. *Description of Greece*, Trans.: William Henry Samuel Jones, Harvard University Press, Cambridge, 1926.
- PETIT, T., 1988. "A Propos des 'Satrapies' Ionienne et Carienne", *Bulletin de correspondance hellénique*, 112, ss. 307–322.
- POLAT, E., 2014. *Onbinlerin Dönüş Yolunda Tarihi Coğrafya ve Arkeoloji*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- POLAT, G., 1998. *Anadolu Akhaemenid Dönemi Plastik Eserleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- POLAT, G., 2005. "War der Persische Satrap Autophradates von Sardeis der ursprüngliche Grabherr des Mausoleums in Belevi?", *Epigraphica Anatolica*, 38, ss. 57–72.
- POLAT, G., 2012. "Anadolu Pers Heykeltıraşlığı", *Aktüel Arkeoloji*, 25, ss. 78–89.
- POLAT, G. 2017. "Anadolu'da Pers Etkili Taş Plastik Eserler/Persian Influence on Stone Carving in Anatolia", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 186–203.
- PULHAN, G.-BLAYLOCK, S., 2018. "Garzan Vadisi'nde Üç Binyıl: Batman, Gre Amer Höyük Kurtarma Kazıları/Three Thousand Years in the Garzan Valley: Batman, The Gre Amer Höyük Salvage Excavations", *Batman Müzesi İlsu Barajı HES Projesi Arkeolojik Kazıları/Batman Museum The*

- İlusu Dam HEP Project Excavations*, Ed.: Feriha Baş, Fikirzen Ajans Reklamcılık Yayınları, Batman, ss. 111–161.
- RAMSAY, W.M., 2000. *Tarsus (Aziz Pavlus'un Kenti)*, Çev.: Levent Zoroğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- RATTÉ, C., 1992. "The 'Pyramid Tomb' at Sardis", *Istanbuler Mitteilungen*, 42, ss. 135–161.
- ROAF, M., 1983. *Sculptures and sculptors at Persepolis*. University of Oxford, London.
- ROOSEVELT, C.H., 2008. "Lale Tepe: A Late Lydian Tumulus Near Sardis 1. Introduction, Excavation and Finds", *Love for Lydia: A Sardis Anniversary Volume Presented to Crawford H. Greenewalt, Jr.*, Ed.: Crawford Hallock Greenewalt–Nicholas Cahil, Cambridge Mass., London, ss. 1–25.
- ROOT, M.C., 1991. "From the Heart: Powerful Persianisms in the Art of the Western Empire", *Achaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in A New Empire*, Ed.: Amélie Kuhrt–Heleen Sancisi-Weerdenburg, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, ss. 1–29.
- SABA, M., 2019. "Oluz Höyük'te (Kuzey – Orta Anadolu) Zerdüşt'ün Ayak İzleri/Zarathushtra's Footprints in Oluz Höyük, North-Central Anatolia", *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaemenid İmparatorlukları/Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires*, Ed.: Aynur Özfırat–Şevket Dönmez–Mehmet Işıklı–Mona Saba, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 67–96.
- SAGONA, A.–PEMBERTON, E.–MCPHEE, I., 1992. "Excavations at Büyüktepe Höyük 1991: Second Preliminary Report", *Anatolian Studies*, 42, ss. 29–46.
- SAGONA, A.–ERKMEN, M.–SAGONA, C.–THOMAS, I., 1996. "Excavations at Sos Höyük 1995: Second Preliminary Report", *Anatolian Studies*, 46, ss. 27–52.
- SARE, T., 2013. "The Sculpture of the Heroon of Perikle at Limyra: The Making of A Lycian King", *Anatolian Studies*, 63, ss. 55–74.
- SARIKAYA, S., 2011. "Babil Kuneiform Tabletleri ile Antik Kaynaklar Işığında Media, Lydia ve Küçük Asya Fatihisi Büyük Kyros", *Mediterranean Journal of Humanities*, I/2, ss. 195–211.
- SARIKAYA, S., 2016. "Anadolu'da Pers Satraplık Sistemi", *CEDRUS*, IV, ss. 75–90.
- SARIKAYA, S.–ARSLAN, M., 2017. "Anadolu'da Persler: Savaş, İsyan ve Diplomasi/Persians in Anatolia: War, Rebellion and Diplomacy", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren–Çiçek Karagöz–Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 78–101.

- SCHACHNER A.–SAĞLAMTİMUR, H., 2008. “Xenophons Überquerung des Kentrites-ein archäologischer Nachtrag”, *Istanbuler Mitteilungen*, 58, ss. 411–417.
- SCHMIDT, E.F., 1953. *Persepolis I: Structures, Reliefs, and Inscriptions*, University of Chicago Press, Chicago.
- SCHMIDT, E.F., 1970. *Persepolis III: The Royal Tombs and Other Monuments*, University of Chicago Press, Chicago.
- SCHMIDT-DOUNAS, B., 1985. *Der Lykische Sarkophag aus Sidon*, Ernst Wasmuth, Tübingen.
- SEKUNDA, N., 1991. “Achaemenid Settlement in Caria, Lycia and Greater Phrygia”, *Achaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in A New Empire*, Ed.: Amélie Kuhrt–Heleen Sancisi-Weerdenburg, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, ss. 83–143.
- SEVİN, V., 1995. *İmikuşağı I (6.–1. Yapı Katları)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- SEVİN, V., 2012. “Van Bölgesinde Post-Urartu Dönemi: Yıkıntılar Üzerinde Yeni Bir Yaşam” *Belleter*, LXXVI, ss. 351–368.
- SEVİNÇ, N., 1996. “Çanakkale-Gümüşçay Tümülüsleri 1994 Yılı Kurtarma Kazıları Ön Raporu”, *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, VI, ss. 443–449.
- SEVİNÇ, N.–KÖRPE, R.–TOMBUL, M.–ROSE, C.B.–STRAHAN, D.–KIESEWETTER, H.–WALLRODT, J., 2001. “A New Painted Graeco-Persian Sarcophagus from Çan”, *Studia Troica*, 11, ss. 383–420.
- SHAHBAZI, A.S., 2004. *The Authoritative Guide to Persepolis*, Safiran-Mirdashti, Tehran.
- SIMPSON, J.ST., 2005. “The Royal Table”, *Forgotten Empire: the World of Ancient Persia*, Ed.: John Curtis–Nigel Tallis, The British Museum Press, London, ss. 104–131.
- SPIVEY, N., 1997. *Understanding Greek Sculpture: Ancient Meanings, Modern Readings*, Thames & Hudson, London.
- STRABON. *The Geography of Strabo (Geographika)*, Trans.: Horace Leonard Jones, William Heinemann, London, 1929.
- SUMMERER, L., 2007., “From Tatarlı to Munich: The Recovery of a Painted Wooden Tomb Chamber in Phrygia (with an Appendix by P.I. Kuniholm–M.W. Newton–C.B. Griggs)”, *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 131–158.
- SUMMERER, L., 2021., “Hoplites in Pants: Contextualizing the Warrior-Friezes from Pazarlı”, *Understanding Transformations: Exploring the Black Sea Region and Northern Central Anatolia in Antiquity (BYZAS 26)*, Ed.: Emine Sökmen–Andreas Schachner, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 21–68.

- SUMMERER, L.-VON KIENLIN, A., 2010. "Achaemenid Impact in Paphlagonia: Rupestral Tombs in the Amnias Valley", *Achaemenid Impact in the Black Sea Communication of Powers*, Ed.: Jens Nieling–Ellen Rehm, Aarhus University Press, Aarhus, ss. 195–221.
- SUMMERS, G.D., 2006. "Aspect of Material Culture at the Iron Age Capital on the Kerkenes Dağ in Central Anatolia", *Ancient Near Eastern Studies*, 43, ss. 164–202.
- SUMMERS, G.D., 2007. "Public Spaces and Large Halls at Kerkenes", *Anatolian Iron Ages 6 (The Proceedings of the Sixth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Eskişehir, 16-20 August 2004)*, Ed.: Altan Çilingiroğlu–Antonio Sagona, Peeters, Leuven, ss. 245–263.
- TARHAN, M.T.–SEVİN, V., 1991. "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1989", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XII/II, ss. 429–456.
- TARHAN, M.T.–SEVİN, V., 1993. "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları" *Bellekten*, LVII, ss. 843–861.
- TARHAN, M.T., 2007. "Median and Achaemenid Periods in Tuşpa", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 117–130.
- TOLUN, V., 2007. "A Persianizing Terracotta Statuette from Assos", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 271–274.
- TOMBUL, M., 2012. "Troas'ta Pers İzleri", *Aktüel Arkeoloji*, 25, ss. 120–130.
- TOSUN, M.–PARLITI, U.–CANER, E., 2021. "An Evaluation on Eastern Anatolia Late Iron Age (Persian/Achaemenid Period)", *Arkeoloji Dergisi*, XXVI/1, ss. 107–120.
- TUPLIN, C., 2007., "The Achaemenid Impact in Anatolia: A Summary", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 291–298.
- USTA, H., 2019. "Seyitömer Höyük Akhaemenid Dönem Siyah Firnisli Gri Hamurlu Seramikleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 61, ss. 173–194.
- VASILEVA, M., 2012. "The Rock-Cut Monuments of Phrygia, Paphlagonia and Thrace: A Comparative Overview", *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity: Aspects of Archaeology and Ancient History*, Ed.: Gocha Tsetskhladze–Ergün Laflı–James Hargrave–William Anderson, Archaeopress British Archaeological Reports, Oxford, ss. 243–252.
- VISMARA, N., 2007., "Some Reflections on Iconographic Motifs in Lycian Coinage: The Central Achaemenid Empire's Powerful Political Presence in

a Border Region”, *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen-Olivier Casabonne-Şehrazat Karagöz-Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 59-68.

VON DER OSTEN, H.H., 1937. *The Alishar Hüyük Season of 1930-32 Part III, OIP 30*, University of Chicago Press, Chicago.

VON GALL, H., 1966. *Die Paphlagonischen Felsgräber: eine Studie zur kleinasiatischen Kunstgeschichte*, Ernst Wasmuth, Tübingen.

WALSER, G., 1966. *Die Völkerschaften auf den Reliefs von Persepolis: Historische Studien über den sogneannten Tributzug an der Apadanatreppe*, Mann, Berlin.

YENİPİNAR, H., 2005. “Nevşehir Emek Mahallesi’nde Ortaya Çıkan Temel Kalıntısı”, *Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları*, 3, ss. 21-23.

YILMAZ, M.A.-KARAOŞMANOĞLU, M., 2019. “Erzincan-Altıntepe Kalesi’nde Urartu Sonrası Sorunsalı: Geç Demir Çağı Verilerinin Genel Bir Değerlendirmesi/Post-Urartian Problem at Erzincan-Altıntepe Fortress: A General Evaluation of Late Iron Age Data”, *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları/Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires*, Ed. Aynur Özfirat-Şevket Dönmez-Mehmet Işıklı-Mona Saba, İstanbul, Ege Yayınları, ss. 323-350.

YİĞİTPAŞA, D., 2010. *Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (MÖ 6.-4. Y.Y.) Çanak Çömleği*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van.

YİĞİTPAŞA, D., 2013. “Doğu Anadolu Geç Demir Çağ Seramikleri Üzerinde Görülen Figürlü ve Bitkisel Bezemeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Özel Sayısı)*, 6/25, ss. 612-628.

YİĞİTPAŞA, D., 2015a. “Doğu Anadolu Bölgesi Geç Demir Çağı Ritonları”, *Arkeoloji Dergisi*, XX, ss. 87-109.

YİĞİTPAŞA, D., 2015b. “Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (MÖ 7.-4. Y.Y.) Çanak Çömleği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/37, ss. 512-538.

YİĞİTPAŞA, D.-ÖZTÜRK, O., 2020. “Yeni Verilerle Anadolu’da Pers Mimarisi Geleneği: Apadanalar”, *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmalar Dergisi*, 2/2, ss. 241-276.

YÜCEL, Ç., 2018. “Diyarbakır Müzesi’nden Bir Grup Pers Süvari Figürini”, *Researcher Social Science Studies*, 6/2, ss. 42-56.

ZAHLE, J., 1991. “Achaemenid Influences in Lycia (Coinage, Sculpture, Architecture). Evidence for Political Changes During the 5th Cent. B.C.”, *Achaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in A New Empire*, Ed.: Amélie Kuhrt-Heleen Sancisi-Weerdenburg, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, ss. 145-160.

Figürler

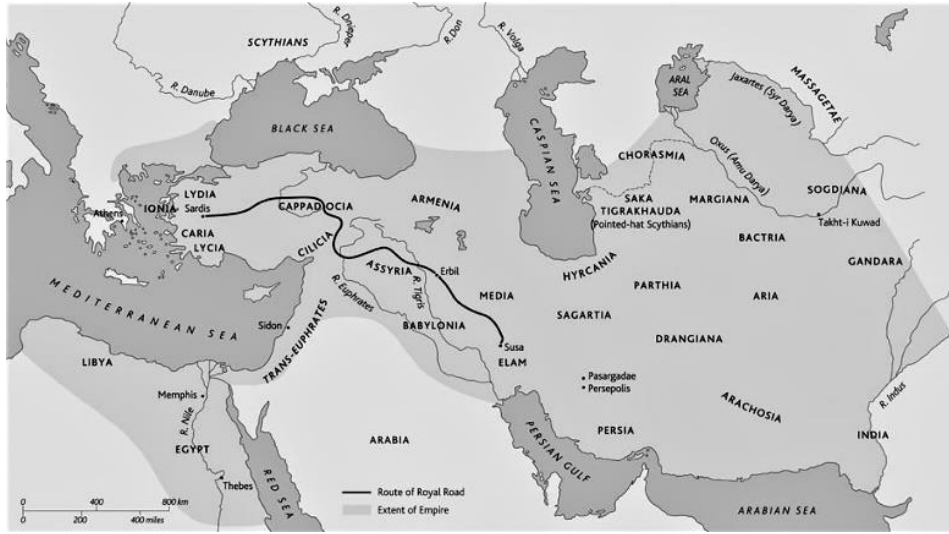

Fig. 1: Pers İmparatorluğu'nun geniş çaplı sınırları ve "Kral Yolu" rotası (Curtis-Simpson, 2010: xiv)

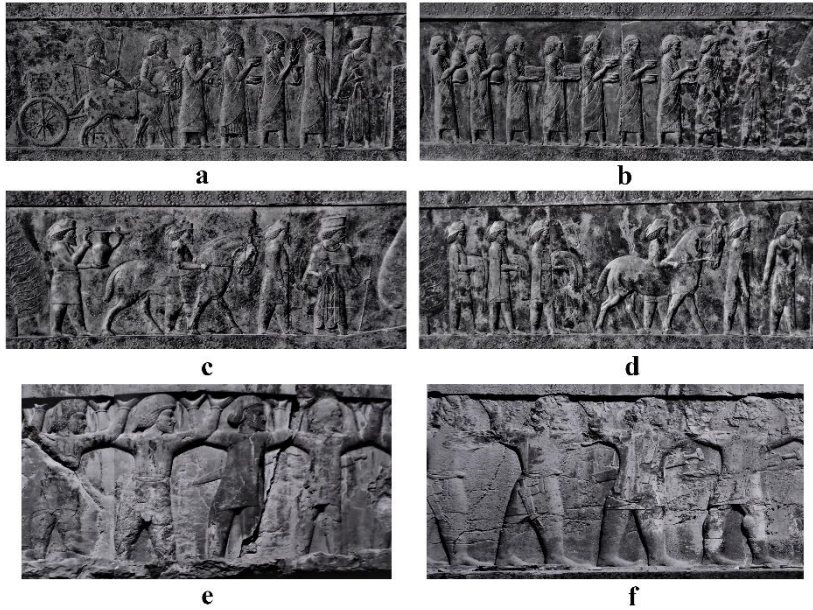

Fig. 2: I. Dareios/I. Kserkses Apadanası ile Nakş-ı Rüstem'deki Anadolu heyetini içeren kabartmalar: a) Lydialılar (Walser, 1966: Taf. 13), b) İonialılar (Walser, 1966: Taf. 19), c) Armenialılar (Walser, 1966: Taf. 10), d) Kappadokialılar (Walser, 1966: Taf. 16), e) Nakş-ı Rüstem'deki V No'lu Mezar'daki kaya kabartmasından Anadolu heyet (soldan sağa: Armenia, Kappadokia, Lydia ve İonialı heyet) (Calmeyer, 2009: Taf. 10.2-11.1'den düzenlenmiştir), f) Nakş-ı Rüstem'deki VI. No'lu kaya kabartmasından Anadolu heyet (soldan sağa: Armenia, Kappadokia, Lydia ve İonialı heyet) (Calmeyer, 2009: Taf. 27.1).

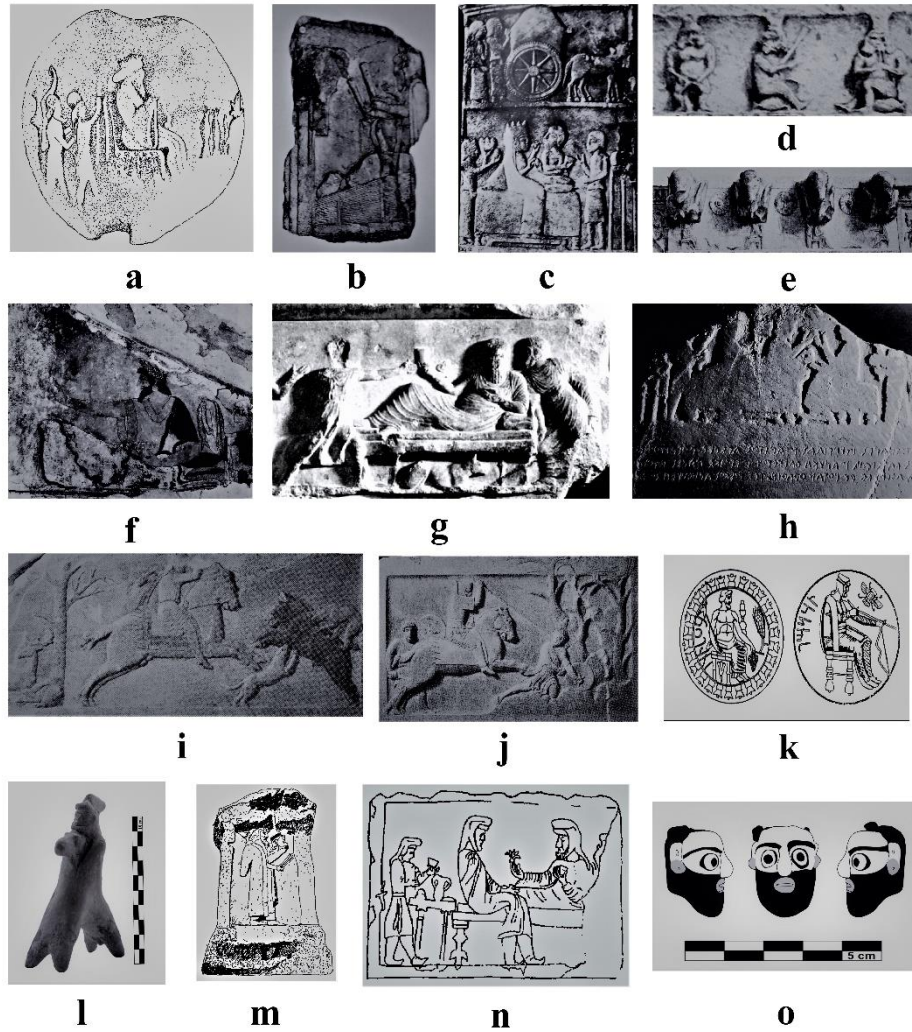

Fig. 3: Pers Dönemi Anadolu ikonografisinden seçkiler: a) Daskyleion'dan mühür baskı (Briant, 2002: Fig. 15), b) Daskyleion'dan *Magos* kabartması (Boardman, 2000: Fig. 5.62), c) Daskyleion'dan *harmamaksa* kabartması (Boardman, 2000: Fig. 5.61), d) Trysa Heroon'u Bes kabartmaları (Barringer, 2008: 185), e) Trysa Heroon'u kanatlı boğa kabartmaları (Barringer, 2008: 184), f) Elmalı Tümülüsü kline sahneli duvar resmi (Boardman, 2000: Fig. 5.84), g) Nereidler Anıtı kline kabartması (Polat, 2005: Abb. 4), h) Daskyleion'dan Manes Steli (Bakır, 2011: Res. 43), i) Çan Lahti Av Sahneli kabartma (Sevinç-Körpe, vd., 2001: Fig. 6), j) Çan Lahti Savaş Sahneli kabartma (Sevinç-Körpe, vd., 2001: Fig. 11), k) Satrap Datames'e ait Tarsos basımlı sikke (Ramsay, 2000: Res. 3), l) Diyarbakır Müzesi'nden Pers Süvari Figürini (Yücel, 2018: Res. 5a), m) Bünyan Sunağı (Briant, 2002: Fig. 60), n) Afirözü Rölyefi (Briant, 2002: Fig. 55), o) Oluz Höyük'ten cam insan başı (Dönmez, 2015a: Fig. 11).

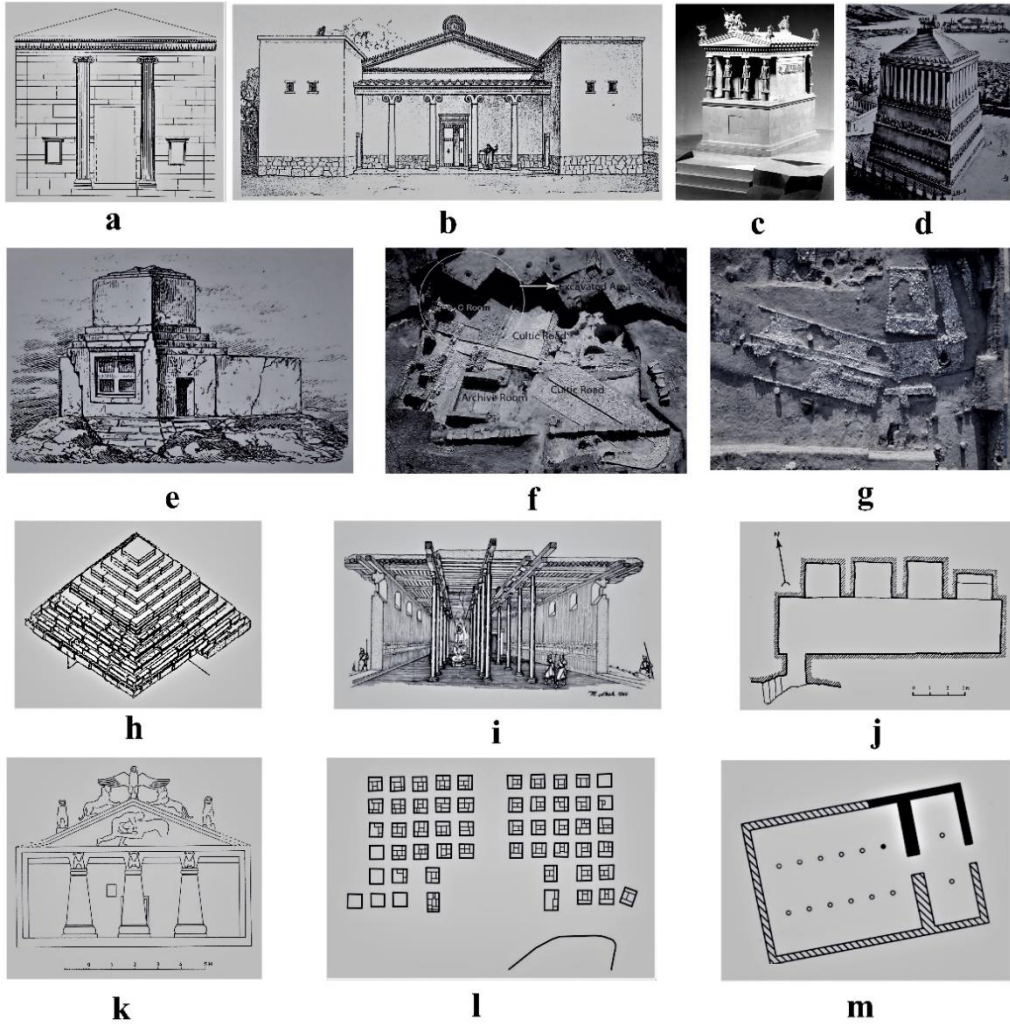

Fig. 4: Pers Dönemi Anadolu mimari yapılarından seçkiler: a) Daskyleion Andron yapısı rekonstrüksiyonu (Ateşlier, 2001: Fig. 21), b) Larisa'daki I. Kserkses Sarayı rekonstrüksiyonu (Dönmez, 2006: Res. 9), c) F. Hnizdo'nun Perikle Anıtı modeli (Sare, 2013: Fig. 2), d) Maussoleion (Boardman, 2000: Fig. 5.60), e) Phokaia Taşkule Mezarı (Boardman, 2000: Fig. 2.32a), f) Daskyleion Pers Dönemi mimari yapılarının genel görünüşü (İren, 2010: Fig. 1), g) Oluz Höyük Pers Dönemi mimari yapılarının genel görünüşü (Dönmez-Saba, 2019: Fig. 4), h) Sardeis Piramidal mezar (Briant, 2002: Fig. 1), i) M. Akok tarafından yapılmış Altıntepe Apadanası rekonstrüksiyonu (Yiğitpaşa-Öztürk, 2020: Fig. 8), j) Van Küçük Horhor Kaya Mezar planı (Köroğlu, 2008b: Res. 12), k) Salarköy Mezarı cephe çizimi (von Gall, 1966: Fig. 3), l) Nevşehir Apadana planı (Yiğitpaşa-Öztürk, 2020: Fig. 10), m) Kerkenes Dağı (Pteria?) Ana Apadana planı (Yiğitpaşa-Öztürk, 2020: Fig. 5).

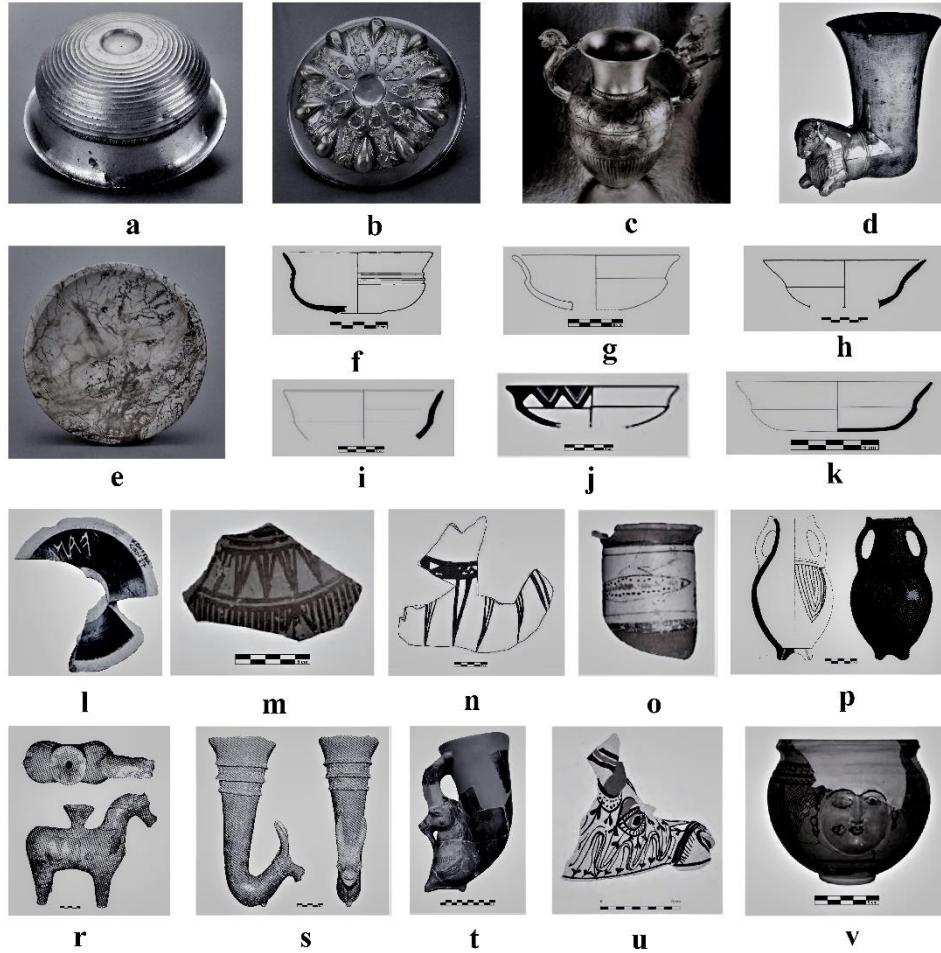

Fig. 5: Pers Dönemi Anadolu taş, metal ve pişmiş toprak eserlerinden seçkiler: Metaller: a) Kâse (Özgen-Öztürk, 1996: Pl. 47), b) Phiale (Özgen-Öztürk, 1996: Pl. 33), c) Amphora (Shahbazi, 2004: Fig. 90), d) Rhyton (Simpson, 2005: no. 120); Jasper taşı: e) Tabak (Özgen-Öztürk, 1996: Pl. 85); Pişmiş toprak: f) Sardeis'ten kâse (Dusinberre, 1999: Fig. 11.7), g) Pamphylia'dan kâse (Çokay-Kepçe-Recke, 2007: Fig. 27.6), h) Seyitömer'den kâse (Coşkun, 2011: Fig. II.17), i) Altıntepe'den kâse (Yılmaz-Karaosmanoğlu, 2019: Fig. 2.4), j) Karagündüz'den kâse (Kalkan, 2013: Abb. 5), k) Oluz Höyük'ten kâse (Dönmez, 2015b: Fig. 14c), l) Daskyleion'dan kyliks (Kalkan, 2013: Abb. 7), m) Saztepe'den *Triangle Ware* (Işıklı-Özdemir, 2019: Fig. 4) n) Üçtepe Höyük'ten *Triangle Ware* (Koroğlu, 2008a: Şek. 5), o) Suluca Karahöyük'ten boya bezemeli seramik (Özdemir-Işıklı, 2020: Fig. 22a), p) Amphora-Rhyton (Yiğitpaşa, 2015a: Res. 20), r) At formulu rhyton (Yiğitpaşa, 2015a: Res. 9), s) Dağ keçisi protomlu rhyton (Yiğitpaşa, 2015a: Res. 13), t) Oluz Höyük'ten keçi protomlu rhyton (Dönmez, 2015b: Fig. 16a), u) Oluz Höyük'ten boğa başı formulu kült kabı (Dönmez, 2015b: Fig. 22b), v) Ön yüzleri kadın başı kabartmalı ve *Triangle* ile *Festoon* bezemeli seramik (Yiğitpaşa, 2013: Res. 12).